Συλλογή της Νομολογίας

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ
JULIANE KOKOTT
της 20ής Σεπτεμβρίου 2012 [1]

Υπόθεση C-394/11

Valeri Hariev Belov

[αίτηση του Komisia za zashtita ot diskriminatsia (Βουλγαρία)για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως]

«Παραδεκτό της αιτήσεως για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως — "Δικαστήριο κράτους μέλους" κατά την έννοια του άρθρου 267 ΣΛΕΕ — Οδηγία 2000/43/ΕΚ — Αρχή της ίσης μεταχειρίσεως ασχέτως φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής — Έμμεση διάκριση — Συνοικίες στις οποίες κατοικούν κατά κύριο λόγο μέλη της πληθυσμιακής ομάδας των Ρομά — Τοποθέτηση μετρητών κατανάλωσης ρεύματος σε μη προσβάσιμο για τους καταναλωτές ύψος — Δικαιολόγηση — Καταπολέμηση απάτης και καταστρατηγήσεων — Οδηγίες 2006/32/ΕΚ και 2009/72/ΕΚ — Δυνατότητα ανάγνωσης των ενδείξεων της ατομικής κατανάλωσης ηλεκτρικής ενέργειας από τον εκάστοτε καταναλωτή»

I – Εισαγωγή

1. Συνιστά δυσμενή διάκριση το γεγονός ότι οι μετρητές κατανάλωσης ρεύματος σε συνοικίες της πόλης οι κάτοικοι των οποίων ανήκουν, κατά το μεγαλύτερο ποσοστό, σε συγκεκριμένη εθνοτική ομάδα έχουν τοποθετηθεί σε σημαντικά μεγαλύτερο ύψος από ό,τι αλλού; Αυτό είναι, κατ' ουσία, το ερώτημα με το οποίο καλείται να ασχοληθεί εν προκειμένω το Δικαστήριο, στο πλαίσιο της αιτήσεως της βουλγαρικής Επιτροπής για την προστασία κατά των δυσμενών διακρίσεων (KZD) [2]. Το ερώτημα αυτό παρέχει στο Δικαστήριο την ευκαιρία να επεξεργαστεί περαιτέρω τη νομολογία του σχετικά με τις καλούμενες «οδηγίες κατά των διακρίσεων» –εν προκειμένω σχετικά με την οδηγία 2000/43/ΕΚ [3]– υποχρεώνοντάς το να ασχοληθεί για πρώτη φορά με την προβληματική των έμμεσων δυσμενών διακρίσεων λόγω εθνοτικής καταγωγής καθώς και με τις δυνατότητες δικαιολογήσεως μια τέτοιας διακρίσεως [4]. Το Δικαστήριο καλείται επιπλέον να διευκρινίσει, ως πρόκριμα, κατά πόσο νομιμοποιείται η KZD, κατά το άρθρο 267 ΣΛΕΕ, να του υποβάλει ερωτήματα ζητώντας την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως.

1 — Γλώσσα του πρωτοτύπου: η γερμανική.

2 — Komisia za zashtita ot diskriminatsi.

3 — Οδηγία 2000/43/ΕΚ του Συμβουλίου, της 29ης Ιουνίου 2000, περί εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως προσώπων ασχέτως φυλετικής ή εθνοτικής τους καταγωγής (ΕΕ L 180, σ. 22).

4 — Στις οδηγίες κατά των διακρίσεων συγκαταλέγονται επίσης η οδηγία 2000/78/ΕΚ του Συμβουλίου, της 27ης Νοεμβρίου 2000, για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία (ΕΕ L 303, σ. 16), η οδηγία 2004/113/ΕΚ του Συμβουλίου, της 13ης Δεκεμβρίου 2004, για την εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως ανδρών και γυναικών στην πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες και την παροχή αυτών (ΕΕ L 373, σ. 37), και η οδηγία 2006/54/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 5ης Ιουλίου 2006, για την εφαρμογή της αρχής των ίσων ευκαιριών και της ίσης μεταχειρίσεως ανδρών και γυναικών σε θέματα εργασίας και απασχόλησης (ΕΕ L 204, σ. 23).

2. Η διαφορά γεννήθηκε λόγω της πρακτικής που επικρατεί σε δύο συνοικίες της βουλγαρικής πόλης Montana να τοποθετούνται οι μετρητές κατανάλωσης ρεύματος στους στύλους της επιχείρησης διανομής ηλεκτρικής ενέργειας σε ύψος 7 μέτρων, ενώ αλλού στερεώνονται σε ύψος μέχρι 1,70 μέτρων, κατά τρόπο ώστε να είναι προσβάσιμοι για τους καταναλωτές. Στις εν λόγω συνοικίες κατοικούν κατά κύριο λόγο άτομα που ανήκουν στην πληθυσμιακή ομάδα των Ρομά [5], με αποτέλεσμα να τίθεται το ερώτημα κατά πόσον η περιγραφείσα συμπεριφορά συνιστά δυσμενή διάκριση λόγω εθνοτικής καταγωγής.

3. Λαμβανομένου υπόψη του γεγονότος ότι η ενδεχόμενη δυσμενής διάκριση θίγει Ρομά, η υπό κρίση υπόθεση απαιτεί την επίδειξη ιδιαίτερης ευαισθησίας. Η κατάσταση των Ρομά, ως της μεγαλύτερης μειονότητας της Ευρώπης, βρέθηκε όλο και εντονότερα, κατά τα τελευταία έτη, στο επίκεντρο της δημοσιότητας. Πολλοί από τους δέκα-δώδεκα εκατομμύρια Ρομά στην Ευρώπη αντιμετωπίζουν, στην καθημερινή τους ζωή, προκαταλήψεις, μισαλλοδοξία, διακρίσεις και κοινωνικό αποκλεισμό. Είναι περιθωριοποιημένοι και ζουν υπό άθλιες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες [6]. Η κοινωνική και οικονομική ένταξη των Ρομά συγκαταλέγεται, συνεπώς, στους δηλωθέντες σκοπούς της Ευρωπαϊκής Ένωσης καθώς και της Δημοκρατίας της Βουλγαρίας [7]. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) κλήθηκε επίσης επανειλημμένως να αποφανθεί επί υποθέσεων δυσμενών διακρίσεων σε βάρος Ρομά [8].

II – Το νομικό πλαίσιο

Α – *Το δίκαιο της Ένωσης*

4. Η οδηγία 2000/43 καθορίζει, όσον αφορά το δίκαιο της Ένωσης, το νομικό πλαίσιο της υπό κρίση υποθέσεως. Συμπληρωματικώς πρέπει να αναφερθούν οι οδηγίες 2006/32/ΕΚ [9] και 2009/72/ΕΚ [10], οι οποίες περιέχουν κανόνες σχετικά με την εσωτερική αγορά ηλεκτρικής ενεργείας και την ενεργειακή απόδοση κατά την τελική χρήση.

1. Η οδηγία 2000/43 κατά των διακρίσεων

5. Το άρθρο 2 της οδηγίας 2000/43 περιέχει, μεταξύ άλλων, τον ακόλουθο ορισμό:

«1. Για τους σκοπούς της παρούσας οδηγίας, η αρχή της ίσης μεταχείρισης σημαίνει την απουσία άμεσης ή έμμεσης διάκρισης λόγω φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής.

5 — Ο όρος «Ρομά» χρησιμοποιείται συχνά ως γενικός όρος για ομάδες ανθρώπων που έχουν σε κάποιο βαθμό παρόμοια πολιτιστικά χαρακτηριστικά (όπως π.χ. οι Ρομά, οι Σίντι, οι Τσιγγάνοι, οι Πλανόδιοι, οι Καλέ, οι «Gens du voyage»), είτε κατοικούν σταθερά σε ένα μέρος είτε όχι· βλ., συναφώς, μεταξύ άλλων, την ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής της 5ης Απριλίου 2011, «Πλαίσιο της ΕΕ για εθνικές στρατηγικές ένταξης των Ρομά μέχρι το 2020» [COM(2011) 173 τελικό] και την ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής της 21ης Μαΐου 2012, «Εθνικές στρατηγικές για την ένταξη των Ρομά: ένα πρώτο βήμα προς την εφαρμογή του πλαισίου της ΕΕ» [COM(2012) 226 τελικό] (υποσημείωση 1 αμφοτέρων των ανακοινώσεων).

6 — Βλ. την ανακοίνωση της Επιτροπής της 5ης Απριλίου 2011 (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 5, σ. 2).

7 — Βλ., συναφώς, και πάλι τις ανακοινώσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής της 5ης Απριλίου 2011 και της 21ης Μαΐου 2012 (προπαρατεθείσες στην υποσημείωση 5), καθώς και τα αναφερόμενα στην αίτηση για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως μέτρα της Βουλγαρίας, όπως το πρόγραμμα-πλαίσιο για την ένταξη των Ρομά στη βουλγαρική κοινωνία, το εθνικό πρόγραμμα για τη βελτίωση των συνθηκών ζωής των Ρομά στη Βουλγαρία και το εθνικό σχέδιο δράσης στο πλαίσιο της πρωτοβουλίας «Δεκαετία ένταξης των Ρομά 2005-2015».

8 — Βλ., μεταξύ άλλων, τις αποφάσεις του ΕΔΔΑ (τμήμα μείζονος συνθέσεως) D. H. κ.λπ. κατά Τσεχικής Δημοκρατίας της 13ης Νοεμβρίου 2007 (προσφυγή αριθ. 57325/00, *Recueil des arrêts et décisions* 2007-IV) και Oršuš κ.λπ. κατά Κροατίας της 16ης Μαρτίου 2010 (προσφυγή αριθ. 15766/03, δεν έχει ακόμη δημοσιευθεί στο *Recueil des arrêts et décisions*).

9 — Οδηγία του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 5ης Απριλίου 2006, για την ενεργειακή απόδοση κατά την τελική χρήση και τις ενεργειακές υπηρεσίες και για την κατάργηση της οδηγίας 93/76/ΕΟΚ του Συμβουλίου (ΕΕ L 114, σ. 64).

10 — Οδηγία του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 13ης Ιουλίου 2009, σχετικά με τους κοινούς κανόνες για την εσωτερική αγορά ηλεκτρικής ενεργείας και για την κατάργηση της οδηγίας 2003/54/ΕΚ (ΕΕ L 211, σ. 55).

2. Για τους σκοπούς της παραγράφου 1:

α) συντρέχει άμεση διάκριση όταν, για λόγους φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, σε ένα πρόσωπο επιφυλάσσεται μεταχείριση λιγότερο ευνοϊκή από αυτήν της οποίας τυγχάνει, έτυχε ή θα ετύγχανε ένα άλλο πρόσωπο, σε ανάλογη κατάσταση·

β) συντρέχει έμμεση διάκριση όταν μια εκ πρώτης όψεως ουδέτερη διάταξη, κριτήριο ή πρακτική μπορεί να θέσει πρόσωπα συγκεκριμένης φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής σε μειονεκτική θέση συγκριτικά με άλλα πρόσωπα, εκτός εάν η διάταξη, το κριτήριο ή η πρακτική αυτή δικαιολογείται αντικειμενικά από ένα θεμιτό σκοπό και τα μέσα επίτευξης αυτού του σκοπού είναι πρόσφορα και αναγκαία.

[…]»

6. Το πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 2000/43 ορίζεται ως εξής στο άρθρο 3 της οδηγίας:

«(1) Εντός των ορίων των εξουσιών που απονέμονται στην Κοινότητα, η παρούσα οδηγία εφαρμόζεται σε όλα τα πρόσωπα, στον δημόσιο και στον ιδιωτικό τομέα, συμπεριλαμβανόμενων των δημόσιων φορέων, όσον αφορά:

[…]

η) την πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες που είναι διαθέσιμα στο κοινό, και στην παροχή αυτών, συμπεριλαμβανόμενης της στέγασης.

[…]»

7. Το άρθρο 7 της οδηγίας 2000/43, που ρυθμίζει την υπεράσπιση των δικαιωμάτων, ορίζει στην παράγραφο 1 τα εξής:

«Τα κράτη μέλη διασφαλίζουν ότι κάθε πρόσωπο που θεωρεί εαυτό ζημιωθέν από τη μη τήρηση της αρχής της ίσης μεταχείρισης, ακόμη και εάν η σχέση στο πλαίσιο της οποίας εικάζεται ότι σημειώθηκε η διάκριση έχει λήξει, έχει πρόσβαση σε δικαστικές ή/και διοικητικές διαδικασίες, συμπεριλαμβανόμενων, όπου κρίνεται ενδεδειγμένο, διαδικασιών συνδιαλλαγής, για την πραγμάτωση των υποχρεώσεων εκ της παρούσας οδηγίας.»

8. Στο άρθρο 8, παράγραφος 1, της οδηγίας 2000/43 προβλέπονται τα εξής, όσον αφορά το βάρος της αποδείξεως:

«Τα κράτη μέλη λαμβάνουν τα αναγκαία μέτρα, σύμφωνα με την εθνική δικονομία, προκειμένου να διασφαλίζουν ότι όταν ένα πρόσωπο που θεωρεί εαυτό ζημιωθέν από τη μη τήρηση της αρχής της ίσης μεταχείρισης προσάγει, ενώπιον δικαστηρίου ή άλλης αρμόδιας αρχής, πραγματικά περιστατικά, από τα οποία τεκμαίρεται η ύπαρξη άμεσης ή έμμεσης διάκρισης, θα εναπόκειται στον εναγόμενο να αποδείξει ότι δεν υπήρξε παραβίαση της αρχής της ίσης μεταχείρισης.»

9. Τέλος, πρέπει να γίνει αναφορά στο άρθρο 13 της οδηγίας 2000/43, περί των αρμόδιων για την προώθηση της ίσης μεταχειρίσεως φορέων:

«(1) Τα κράτη μέλη ορίζουν ένα φορέα ή φορείς για την προώθηση της αρχής της ίσης μεταχείρισης όλων των προσώπων χωρίς διακρίσεις λόγω φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής. Οι φορείς αυτοί μπορεί να αποτελούν μέρος οργανισμών επιφορτισμένων σε εθνικό επίπεδο με την προάσπιση των ανθρώπινων ή των ατομικών δικαιωμάτων.

(2) Τα κράτη μέλη περιλαμβάνουν στις αρμοδιότητες των εν λόγω φορέων:

— παροχή ανεξάρτητης συνδρομής προς τα θύματα διακρίσεων όταν καταγγέλλουν διακριτική μεταχείριση, με την επιφύλαξη του δικαιώματος των θυμάτων και των ενώσεων, οργανισμών ή άλλων νομικών προσώπων που αναφέρονται στο άρθρο 7 παράγραφος 2,

— διενέργεια ανεξάρτητων ερευνών για τις διακρίσεις,

— δημοσίευση ανεξάρτητων εκθέσεων και διατύπωση συστάσεων για κάθε θέμα που αφορά τέτοιες διακρίσεις.»

2. Οι οδηγίες σχετικά με την εσωτερική αγορά ηλεκτρικής ενέργειας και την ενεργειακή απόδοση κατά την τελική χρήση

10. Η οδηγία 2006/32 αποσκοπεί στη βελτίωση της απόδοσης κατά την τελική χρήση της ενέργειας στα κράτη μέλη με διάφορα μέτρα, μεταξύ των οποίων μέτρα για τη βελτίωση της ενεργειακής απόδοσης για τους τελικούς καταναλωτές. Η εικοστή ένατη αιτιολογική σκέψη της οδηγίας περιέχει, μεταξύ άλλων, την ακόλουθη διατύπωση:

«Για να μπορούν οι τελικοί καταναλωτές να λαμβάνουν καλύτερα ενημερωμένες αποφάσεις σχετικά με την ατομική τους κατανάλωση ενέργειας, θα πρέπει να έχουν στη διάθεσή τους εύλογο αριθμό πληροφοριών και άλλη συναφή ενημέρωση […] Επιπλέον, οι καταναλωτές θα πρέπει να ενθαρρύνονται ενεργά να ελέγχουν τους μετρητές τους τακτικά.»

11. Εκτός αυτού, το άρθρο 13, παράγραφος 1, της οδηγίας 2006/32 προβλέπει τα εξής:

«Τα κράτη μέλη εξασφαλίζουν ότι, εφόσον είναι τεχνικώς εφικτό, οικονομικώς εύλογο και ανάλογο προς τη δυνητική εξοικονόμηση ενέργειας, παρέχονται σε ανταγωνιστική τιμή στους τελικούς καταναλωτές ηλεκτρικής ενέργειας, φυσικού αερίου, τηλεθέρμανσης ή τηλεψύξης, και ζεστού νερού για οικιακή κατανάλωση, ατομικοί μετρητές που να αντικατοπτρίζουν επακριβώς την πραγματική ενεργειακή κατανάλωση του τελικού καταναλωτή και να παρέχουν πληροφορίες όσον αφορά τον πραγματικό χρόνο χρήσης.

[…]»

12. Η οδηγία 2009/72 περιέχει κοινούς κανόνες που αφορούν την παραγωγή, τη μεταφορά, τη διανομή και την προμήθεια ηλεκτρικής ενεργείας και ορίζει τους κανόνες για την οργάνωση και λειτουργία του τομέα της ηλεκτρικής ενεργείας[11]. Κατά το άρθρο 3, παράγραφος 7, της εν λόγω οδηγίας, τα κράτη μέλη λαμβάνουν «κατάλληλα μέτρα για την προστασία των τελικών πελατών», τα οποία, όσον αφορά τουλάχιστον τους οικιακούς πελάτες, περιλαμβάνουν τα μέτρα που αναφέρονται στο παράρτημα Ι της εν λόγω οδηγίας.

13. Σύμφωνα με το παράρτημα Ι, παράγραφος 1, της οδηγίας 2009/72, που φέρει τον τίτλο «Μέτρα για την προστασία των καταναλωτών», «τα μέτρα που αναφέρονται στο άρθρο 3 [της οδηγίας] έχουν ως στόχο να εξασφαλίζουν ότι οι πελάτες:

[…]

η) έχουν στη διάθεσή τους τα δεδομένα κατανάλωσης τους [...]· [και]

11 — Η οδηγία 2009/72, που έπρεπε να μεταφερθεί στο εθνικό δίκαιο το αργότερο μέχρι τις 3 Μαρτίου 2011, κατήργησε και αντικατέστησε την οδηγία 2003/54/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 26ης Ιουνίου 2003, σχετικά με τους κοινούς κανόνες για την εσωτερική αγορά ηλεκτρικής ενέργειας και την κατάργηση της οδηγίας 96/92/ΕΚ (ΕΕ L 176, σ. 37). Για τον λόγο αυτό ακολούθως αναφέρομαι μόνο στις διατάξεις της οδηγίας 2009/72 και όχι στις διατάξεις της οδηγίας 2003/54 τις οποίες παραθέτει η KZD.

θ) ενημερώνονται δεόντως για την πραγματική κατανάλωση και το κόστος της ηλεκτρικής ενεργείας αρκετά συχνά ώστε να μπορούν να ρυθμίσουν οι ίδιοι την κατανάλωση ηλεκτρικής ενεργείας. [...] Η δέουσα προσοχή δίδεται στην οικονομική αποδοτικότητα αυτών των μέτρων. Δεν επιτρέπεται πρόσθετη χρέωση του καταναλωτή για την εν λόγω υπηρεσία·

[…]».

Β – *Το βουλγαρικό δίκαιο*

14. Στο πλαίσιο της μεταφοράς στο εσωτερικό δίκαιο σειράς οδηγιών και άλλων πράξεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, συμπεριλαμβανομένης της οδηγίας 2000/43, εκδόθηκε στη Βουλγαρία ο νόμος για την προστασία από τις δυσμενείς διακρίσεις [12] (ZZD), ο οποίος περιέχει, εκτός από διατάξεις για την απαγόρευση των δυσμενών διακρίσεων, και ρυθμίσεις που αφορούν την Επιτροπή για την προστασία κατά των δυσμενών διακρίσεων (KZD). Η αίτηση για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως αναφέρεται, πέραν αυτού, σε πολλές περαιτέρω εθνικές διατάξεις, όπως στον νόμο για την ενέργεια, στην κανονιστική απόφαση για τη σύνδεση των παραγωγών και των καταναλωτών ηλεκτρικής ενέργειας με τα δίκτυα μεταφοράς και διανομής ηλεκτρικής ενέργειας και στους γενικούς όρους πώλησης των επιχειρήσεων προμήθειας και διανομής ηλεκτρικής ενέργειας.

III – Τα πραγματικά περιστατικά και η διαφορά της κύριας δίκης

15. Η διαφορά της κύριας δίκης ανέκυψε κατόπιν προσφυγής που άσκησε ο V. H. Belov ενώπιον της KZD. Ο V. H. Belov κατοικεί στη βουλγαρική πόλη Montana και συγκεκριμένα σε μια από τις δύο συνοικίες της πόλεως αυτής που είναι γνωστές, σύμφωνα με τα στοιχεία της αιτήσεως για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως, ως «συνοικίες Ρομά» λόγω του ότι ο πληθυσμός τους αποτελείται κατά κύριο λόγο από Ρομά.

16. Ο εφοδιασμός των καταναλωτών με ηλεκτρική ενέργεια στον Δήμο της Montana πραγματοποιείται από την εταιρία ChEZ Elektro Balgaria AD (CEB) και η διανομή του ηλεκτρικού ρεύματος από την εταιρία ChEZ Raspredelenie Balgaria AD (CRB), αμφότερες δε οι εταιρίες αυτές ασκούν τις δραστηριότητές τους υπό την εποπτεία της κρατικής ρυθμιστικής επιτροπής για την ενέργεια και το νερό [13] (DKEVR). Σε ολόκληρη την περιφέρεια του Δήμου της Montana υπάρχουν μετρητές κατανάλωσης ρεύματος που βρίσκονται στην κυριότητα της CRB.

17. Κατά τα έτη 1998 και 1999, στις δύο ευρισκόμενες στον Δήμο της Montana συνοικίες Ρομά «Ogosta» και «Kosharnik», καθώς και σε ορισμένες άλλες πόλεις της χώρας, οι μετρητές κατανάλωσης ρεύματος μεταφέρθηκαν στους στύλους ηλεκτρικού ρεύματος σε ύψος 7 μέτρων. Οι μετρητές κατανάλωσης ρεύματος στις άλλες συνοικίες έχουν στερεωθεί σε ύψος μέχρι 1,70 μέτρων, συνήθως εντός της οικίας του καταναλωτή ή στους εξωτερικούς τοίχους του κτιρίου ή στην περίφραξη.

18. Η CRB, προκειμένου να παρασχεθεί στους καταναλωτές η δυνατότητα τουλάχιστον έμμεσου οπτικού ελέγχου ακόμη και στους μετρητές κατανάλωσης ρεύματος που τοποθετήθηκαν σε ύψος 7 μέτρων, ανέλαβε με τους γενικούς όρους συναλλαγών της την υποχρέωση να αποστέλλει χωρίς χρέωση, κατόπιν έγγραφου αιτήματος καταναλωτή, εντός τριών ημερών, ειδικό όχημα με ανυψωτική εξέδρα, με το οποίο συνεργάτες της CRB μπορούν να διαβάσουν τις ενδείξεις των μετρητών

12 — Zakon za zashtita ot diskriminatstia.

13 — Darzhavna Komisia po energiyno i vodno regulirane.

κατανάλωσης ρεύματος. Εντούτοις, ουδείς καταναλωτής μέχρι τώρα έχει υποβάλει σχετικό αίτημα. Εναλλακτικώς, ο καταναλωτής έχει τη δυνατότητα, καταβάλλοντας τέλη, να προκαλέσει την εγκατάσταση συσκευής ελέγχου του μετρητή στην οικία του. Οι καταναλωτές στις εν λόγω συνοικίες δεν έχουν άλλη δυνατότητα οπτικού ελέγχου του μετρητή.

19. Στην διαδικασία επί της προσφυγής ενώπιον της KZD, ο V. H. Belov υποστηρίζει ότι η τοποθέτηση των μετρητών κατανάλωσης ρεύματος σε ύψος 7 μέτρων συνιστά δυσμενή διάκριση σε βάρος του λόγω της εθνοτικής του καταγωγής. Συγχρόνως υποστηρίζει ότι όλοι όσοι ανήκουν στην εθνοτική ομάδα των Ρομά και κατοικούν στις οικείες δύο συνοικίες υφίστανται δυσμενή διάκριση λόγω του ότι ανήκουν σε ορισμένη εθνοτική ομάδα.

20. Η προσφυγή του V. H. Belov στρέφεται κατά της CEB. Η KZD προσεπικάλεσε στη διαδικασία της κύριας δίκης τη CRB, τους νομίμους εκπροσώπους και τα μέλη του διοικητικού συμβουλίου αμφοτέρων των επιχειρήσεων, καθώς και την DKEVR.

IV – Η αίτηση προδικαστικής αποφάσεως και η διαδικασία ενώπιον του Δικαστηρίου

21. Στο πλαίσιο της διαφοράς της κύριας δίκης, η KZD απευθύνθηκε στο Δικαστήριο και του υπέβαλε τα ακόλουθα ερωτήματα, ζητώντας προδικαστικής αποφάσεως:

1) Εμπίπτει η υπό εξέταση περίπτωση στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 2000/43/ΕΚ (εν προκειμένω, σε σχέση με το άρθρο 3, παράγραφος 1, στοιχείο η′);

2) Ποια είναι η έννοια της φράσης «λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση» στο άρθρο 2, παράγραφος 2, στοιχείο α′, της οδηγίας 2000/43 και της φράσης «μπορεί να θέσει πρόσωπα συγκεκριμένης φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής σε μειονεκτική θέση» στο άρθρο 2, παράγραφος 2, στοιχείο β′, της οδηγίας 2000/43:

   2.1 Πρέπει, για να μπορεί μια λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση να χαρακτηριστεί ως άμεση διάκριση, να είναι η μεταχείριση αυτή οπωσδήποτε δυσμενέστερη και να θίγει, άμεσα ή έμμεσα, δικαιώματα ή συμφέροντα που έχουν κατοχυρωθεί ρητά με νόμο ή περιλαμβάνεται επίσης κάθε μορφή συμπεριφοράς (σχέσης), υπό ευρύτερη έννοια, η οποία είναι λιγότερο ευνοϊκή σε σύγκριση με τη συμπεριφορά που επιδεικνύεται σε παρόμοια περίπτωση;

   2.2. Πρέπει μήπως, για να μπορεί να χαρακτηριστεί ως έμμεση διάκριση το γεγονός ότι ένα άτομο περιάγεται σε μειονεκτική θέση, να θίγονται επίσης, άμεσα ή έμμεσα, δικαιώματα ή συμφέροντα που έχουν κατοχυρωθεί ρητά με νόμο ή περιλαμβάνεται, υπό ευρύτερη έννοια, κάθε περίπτωση στην οποία ένα άτομο περιάγεται σε μειονεκτική ή δυσμενή θέση;

3) Το τρίτο αυτό ερώτημα εξαρτάται από την απάντηση στο δεύτερο: Αν, για να είναι δυνατός ο χαρακτηρισμός μιας περίπτωσης ως άμεσης ή έμμεσης διάκρισης υπό την έννοια του άρθρου 2, παράγραφος 2, στοιχεία α′ και β′, της οδηγίας 2000/43, η λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση ή το γεγονός ότι ένα άτομο περιάγεται σε μειονεκτική θέση πρέπει να θίγει, άμεσα ή έμμεσα, δικαιώματα ή συμφέροντα που έχουν κατοχυρωθεί με νόμο,

   3.1. κατοχυρώνουν οι διατάξεις του άρθρου 38 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η οδηγία 2006/32/ΕΚ (29η αιτιολογική σκέψη, άρθρο 1, άρθρο 13, παράγραφος 1), η οδηγία 2003/54/ΕΚ (άρθρο 3, παράγραφος 5) και η οδηγία 2009/72/ΕΚ (άρθρο 3, παράγραφος 7) το δικαίωμα ή το συμφέρον του τελικού καταναλωτή να ελέγχει κατά τακτά διαστήματα τις ενδείξεις του μετρητή κατανάλωσης ρεύματος, του οποίου να μπορεί να γίνεται επίκληση ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων σε υποθέσεις όπως η υπόθεση της κύριας δίκης,

και

3.2. συμβιβάζονται με τις διατάξεις αυτές η εθνική νομοθεσία και/ή η διοικητική πρακτική που εφαρμόζεται κατόπιν άδειας της κρατικής ρυθμιστικής αρχής για την ενέργεια, οι οποίες παρέχουν στις επιχειρήσεις διανομής ενέργειας την ελευθερία να τοποθετούν τους μετρητές κατανάλωσης ρεύματος σε δυσπρόσιτα ή σε απρόσιτα σημεία, πράγμα που στερεί από τους καταναλωτές τη δυνατότητα να παρακολουθούν και να ελέγχουν προσωπικά και κατά τακτά διαστήματα τις ενδείξεις του μετρητή;

4) Το τέταρτο αυτό ερώτημα εξαρτάται από την απάντηση στο δεύτερο: Αν, για να είναι δυνατός ο χαρακτηρισμός μιας περίπτωσης ως άμεσης ή έμμεσης διάκρισης, δεν είναι οπωσδήποτε απαραίτητο να θίγεται άμεσα ή έμμεσα δικαίωμα ή συμφέρον κατοχυρωμένο με νόμο,

4.1. συμβιβάζεται με το άρθρο 2, παράγραφος 2, στοιχεία α′ και β′, της οδηγίας 2000/43 η εθνική νομοθεσία ή η εθνική νομολογία, όπως αυτές τις οποίες αφορά η υπόθεση της κύριας δίκης, οι οποίες, προκειμένου να χαρακτηριστεί μια περίπτωση ως διάκριση, απαιτούν να θίγει, άμεσα ή έμμεσα, η λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση ή το γεγονός ότι ένα άτομο περιάγεται σε μειονεκτική θέση δικαιώματα ή συμφέροντα που έχουν κατοχυρωθεί με νόμο;

4.2. σε περίπτωση ασυμβιβάστου, έχει το εθνικό δικαστήριο την υποχρέωση να μην τις εφαρμόζει και να προστρέχει στους ορισμούς που περιέχονται στις διατάξεις της οδηγίας;

5) Πώς πρέπει να ερμηνευθεί το άρθρο 8, παράγραφος 1, της οδηγίας 2000/43;

5.1. υπό την έννοια ότι επιβάλλει στο θύμα την υποχρέωση να αποδείξει πραγματικά περιστατικά από τα οποία να μπορεί να συναχθεί σαφώς, αναμφίβολα και με βεβαιότητα το συμπέρασμα ότι συντρέχει άμεση ή έμμεση διάκριση, ή αρκεί να τεκμαίρεται, με βάση τα πραγματικά περιστατικά, η συνδρομή τέτοιας διάκρισης;

5.2. Οδηγεί σε μετακύλιση του βάρους απόδειξης στην εναγόμενη το γεγονός ότι

α) οι μετρητές κατανάλωσης ρεύματος έχουν τοποθετηθεί σε υπερβολικό ύψος στους στύλους της επιχείρησης διανομής ηλεκτρικής ενέργειας που βρίσκονται στις οδούς των δύο μόνο συνοικιών που είναι γνωστές στην πόλη ως «συνοικίες Ρομά», με ορισμένες γνωστές εξαιρέσεις εντός ορισμένων τμημάτων των δύο αυτών συνοικιών, με αποτέλεσμα να καθίσταται αδύνατος ο οπτικός έλεγχος των μετρητών από τους καταναλωτές, και

β) σε όλες τις άλλες συνοικίες της πόλης οι μετρητές κατανάλωσης ρεύματος τοποθετούνται σε άλλο ύψος, που παρέχει τη δυνατότητα οπτικού ελέγχου (μέχρι 1,70 μέτρων), συνήθως εντός της οικίας του καταναλωτή ή στην πρόσοψη του κτιρίου ή στην περίφραξη;

5.3. Μήπως η μετακύλιση του βάρους απόδειξης στην εναγόμενη αποκλείεται από το γεγονός ότι

α) στις δύο συνοικίες που είναι γνωστές στην πόλη ως «συνοικίες Ρομά» δεν ζουν μόνο Ρομά, αλλά και άτομα άλλης εθνοτικής προέλευσης, και/ή

β) έχει σημασία ποιο ποσοστό του πληθυσμού στις δύο αυτές συνοικίες αυτοπροσδιορίζεται πράγματι ως Ρομά και/ή

γ) η επιχείρηση διανομής ενέργειας έχει χαρακτηρίσει ως παγκοίνως γνωστούς τους λόγους για τους οποίους οι μετρητές κατανάλωσης ρεύματος στις δύο αυτές συνοικίες μεταφέρθηκαν σε αυτό το ύψος των 7 μέτρων;

6) Το έκτο αυτό ερώτημα εξαρτάται από την απάντηση στο πέμπτο:

6.1. Αν το άρθρο 8, παράγραφος 1, της οδηγίας 2000/43 ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι η συνδρομή διάκρισης είναι απαραίτητο να τεκμαίρεται και αν τα προαναφερθέντα πραγματικά περιστατικά επιφέρουν τη μετακύλιση του βάρους απόδειξης στην εναγόμενη, ποια μορφή διάκρισης τεκμαίρεται με βάση τα πραγματικά αυτά περιστατικά –άμεση διάκριση, έμμεση διάκριση και/ή παρενόχληση;

6.2. Επιτρέπουν οι διατάξεις της οδηγίας 2000/43 να προβάλλεται ως δικαιολογητικός λόγος για την άμεση διάκριση και/ή την παρενόχληση η επιδίωξη θεμιτού στόχου με τη χρησιμοποίηση των αναγκαίων και πρόσφορων προς τούτο μέσων;

6.3. Μπορεί το εφαρμοζόμενο στις δύο συνοικίες μέτρο να είναι δικαιολογημένο, αν ληφθούν υπόψη οι θεμιτοί στόχοι που, κατά τις επιχειρήσεις διανομής ενέργειας, επιδιώκονται με το μέτρο αυτό, εφόσον

α) το μέτρο εφαρμόζεται λόγω της πληθώρας απλήρωτων λογαριασμών στις δύο αυτές συνοικίες και λόγω των συχνών παραβάσεων που διαπράττονται από τους καταναλωτές και βλάπτουν ή θέτουν σε κίνδυνο την ασφάλεια, την ποιότητα και τη συνεχή και απρόσκοπτη λειτουργία των εγκαταστάσεων ηλεκτρικής ενέργειας

και

το μέτρο εφαρμόζεται συλλογικά, ανεξάρτητα από το αν ο συγκεκριμένος καταναλωτής εξοφλεί τους λογαριασμούς του για την παροχή και διανομή ηλεκτρικού ρεύματος και ανεξάρτητα από το αν έχει αποδειχτεί ότι ο συγκεκριμένος καταναλωτής έχει διαπράξει κάποια παράβαση (ανεπίτρεπτη αλλοίωση των ενδείξεων του μετρητή κατανάλωσης ρεύματος, παράνομη σύνδεση και/ή υποκλοπή ή παράνομη κατανάλωση ρεύματος χωρίς μέτρηση και χωρίς πληρωμή ή οποιαδήποτε άλλη παρέμβαση στο δίκτυο που βλάπτει ή θέτει σε κίνδυνο την ασφαλή, ποιοτική, συνεχή και απρόσκοπτη λειτουργία του);

β) για κάθε απαρόμοια παράβαση προβλέπεται από τη νομοθεσία και τους γενικούς όρους της σύμβασης διανομής ηλεκτρικής ενέργειας η γένεση αστικής, διοικητικής και ποινικής ευθύνης;

γ) η ρήτρα που προβλέπεται στο άρθρο 27, παράγραφος 2, των γενικών όρων της σύαμβασης διανομής –ότι η επιχείρηση διανομής εξασφαλίζει, όταν ο καταναλωτής της το ζητήσει ρητά εγγράφως, τη δυνατότητα οπτικού ελέγχου των ενδείξεων του μετρητή κατανάλωσης ρεύματος– δεν παρέχει στον καταναλωτή, στην πράξη, τη δυνατότητα να ελέγχει προσωπικά και κατά τακτά διαστήματα τις ενδείξεις που τον αφορούν;

δ) υπάρχει η δυνατότητα εγκατάστασης στην οικία του καταναλωτή, κατόπιν έγγραφης υποβολής ρητής αίτησής του, συσκευής ελέγχου του μετρητή κατανάλωσης, αλλά ο καταναλωτής οφείλει να καταβάλλει τέλος για την εγκατάσταση αυτή;

ε) το μέτρο αποτελεί ιδιόμορφη και προφανή ένδειξη για το ότι ο καταναλωτής, με ατον ένα ή τον άλλο τρόπο, δεν είναι τίμιος, με δεδομένο τον ισχυρισμό της επιχείρησης διανομής ενέργειας ότι οι λόγοι για την εφαρμογή του μέτρου είναι παγκοίνως γνωστοί;

στ) υπάρχουν και άλλες τεχνικές μέθοδοι και άλλα τεχνικά μέσα για την προστασία των μετρητών κατανάλωσης ρεύματος από επεμβάσεις;

ζ) ο νομικός εκπρόσωπος της επιχείρησης διανομής ενέργειας εξέθεσε ότι το παρόμοιο μέτρο που εφαρμόστηκε σε μια συνοικία Ρομά άλλης πόλης δεν κατέστησε δυνατή, στην πράξη, την αποφυγή επεμβάσεων στους μετρητές;

η) δεν αναμένεται ότι στην ηλεκτρική εγκατάσταση στη συνοικία αυτή, δηλαδή σε έναν υποσταθμό μετασχηματισμού τάσης, θα πρέπει να εφαρμοστούν παρόμοια μέτρα ασφάλειας όπως για τους μετρητές κατανάλωσης ρεύματος;

22. Στο πλαίσιο της ενώπιον του Δικαστηρίου διαδικασίας, η CEB και η CRB[14], η Βουλγαρική Κυβέρνηση και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατέθεσαν γραπτές παρατηρήσεις τις οποίες ανέπτυξαν και προφορικά. Ο V. H. Belov εκπροσωπήθηκε ενώπιον του Δικαστηρίου κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση της 11ης Ιουλίου 2012.

V – Νομική εκτίμηση

Α – *Το παραδεκτό της αιτήσεως για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως*

23. Ορισμένοι από τους μετέχοντες στη διαδικασία αμφισβητούν το παραδεκτό της υπό κρίση αιτήσεως για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως. Οι εν λόγω μετέχοντες στη διαδικασία προβάλλουν, κατά κύριο λόγο, ως αιτίαση ότι η KZD δεν αποτελεί δικαστήριο. Επιπλέον, υποστηρίζουν, εν παρόδω, ότι ορισμένα από τα υποβληθέντα στο Δικαστήριο ερωτήματα είναι υποθετικά.

3. Επί του δικαιώματος της KZD να υποβάλλει προδικαστικά ερωτήματα

24. Λαμβανομένου υπόψη του μεγάλου αριθμού ανεξάρτητων αρχών που δημιουργήθηκαν τα τελευταία έτη στα κράτη μέλη –συχνά κατ' εφαρμογή επιταγών του δικαίου της Ένωσης– δεν είναι περίεργο που το Δικαστήριο καλείται επανειλημμένα να αντιμετωπίσει το ζήτημα κατά πόσον τέτοιου είδους αρχές μπορούν να υποβάλλουν αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως[15].

25. Για να διαπιστωθεί κατά πόσον μια ανεξάρτητη αρχή όπως η KZD δικαιούται να υποβάλει αίτηση για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως, πρέπει να εξεταστεί κατά πόσον ο εν λόγω οργανισμός μπορεί να θεωρηθεί ως «δικαστήριο κράτους μέλους», κατά την έννοια του άρθρου 267 ΣΛΕΕ. Ενώ η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και η Βουλγαρική Κυβέρνηση απαντούν καταφατικά, η CEB και η CRB υποστηρίζουν την αντίθετη άποψη.

26. Η κρίση σχετικά με το δικαίωμα υποβολής προδικαστικών ερωτημάτων αποτελεί, κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, ζήτημα που εμπίπτει αποκλειστικά στο δίκαιο της Ένωσης. Το κατά πόσον η αρχή που υποβάλλει το ερώτημα αποτελεί δικαστήριο κατά την έννοια του άρθρου 267 ΣΛΕΕ κρίνεται βάσει σειράς στοιχείων, όπως είναι η ίδρυση του οργάνου αυτού με νόμο, η μονιμότητά του, ο δεσμευτικός χαρακτήρας της δικαιοδοσίας του, ο κατ' αντιμωλία χαρακτήρας της ενώπιόν του διαδικασίας, η εκ μέρους του οργάνου αυτού εφαρμογή των κανόνων δικαίου, καθώς και η

14 — Η CEB και η CRB είχαν κοινή εκπροσώπηση ενώπιον του Δικαστηρίου και κατέθεσαν κοινές γραπτές παρατηρήσεις τις οποίες ανέπτυξαν και προφορικά.

15 — Βλ., ενδεικτικώς, τις αποφάσεις της 6ης Ιουλίου 2000, C-407/98, Abrahamsson και Anderson (Συλλογή 2000, σ. I-5539), της 31ης Μαΐου 2005, C-53/03, Syfait κ.λπ. («Syfait», Συλλογή 2005, σ. I-4609, σκέψη 29), της 18ης Οκτωβρίου 2007, C-195/06, Österreichischer Rundfunk (Συλλογή 2007, σ. I-8817), και της 22ας Δεκεμβρίου 2010, C-517/09, RTL Belgium (Συλλογή 2010, σ. I-14093), καθώς και, προσφάτως, τις προτάσεις του γενικού εισαγγελέα N. Jääskinen της 7ης Ιουνίου 2012 επί της υποθέσεως C-136/11, Westbahn Management (εκκρεμεί ενώπιον του Δικαστηρίου, σημεία 26 έως 30).

ανεξαρτησία του[16]. Επιπλέον, οι εθνικές αρχές μπορούν να υποβάλουν προδικαστικά ερωτήματα στο Δικαστήριο μόνον εφόσον εκκρεμεί ενώπιόν τους διαφορά και εφόσον καλούνται να αποφανθούν στο πλαίσιο διαδικασίας που πρόκειται να καταλήξει στην έκδοση αποφάσεως δικαιοδοτικού χαρακτήρα[17]. Πρέπει, συνεπώς, στη συνέχεια να ερευνηθεί, βάσει των συγκεκριμένων ρυθμίσεων σχετικά με τη διαδικασία και τη δομή της KDZ, κατά πόσον αυτή πληροί τα εν λόγω κριτήρια.

27. Στο πλαίσιο αυτό, πρέπει να τονιστεί ότι δεν μπορεί να γίνει δεκτή η ιδιότητα της KZD ως δικαστηρίου άνευ ετέρου, με αναφορά στο απορρέον από το δίκαιο της Ένωσης καθήκον της ως φορέα αρμόδιου για την προώθηση της ίσης μεταχειρίσεως και την εξασφάλιση έννομης προστασίας για θύματα δυσμενών διακρίσεων (άρθρα 7 και 13 της οδηγίας 2000/43). Και τούτο διότι η έννομη προστασία που απαιτεί η οδηγία 2000/43 αφορά «δικαστικές ή/και διοικητικές διαδικασίες» (άρθρο 7, παράγραφος 1, της οδηγίας 2000/43), δηλαδή δεν επιτυγχάνεται αναγκαστικώς μόνον ενώπιον δικαστηρίων. Κατά συνέπεια, απαιτείται να εξεταστεί λεπτομερώς κατά πόσον η KZD πληροί τις απαιτήσεις που θέτει το δίκαιο της Ένωσης, κατά το άρθρο 267 ΣΛΕΕ, για τα δικαστήρια των κρατών μελών.

28. Δεν γεννώνται προβλήματα όσον αφορά την ίδρυση με νόμο, τη μονιμότητα του εν λόγω φορέα καθώς και την εφαρμογή των κανόνων δικαίου εκ μέρους της KZD[18]. Στην περίπτωση της KZD πληρούται επίσης και το κριτήριο του κατ' αντιμωλία χαρακτήρα της διαδικασίας[19]. Αντιθέτως, ζωηρώς αμφισβητούνται στην προκειμένη περίπτωση η ανεξαρτησία της KZD, ο δεσμευτικός χαρακτήρας της δικαιοδοσίας της καθώς και ο δικαιοδοτικός χαρακτήρας των αποφάσεών της.

α) Ανεξαρτησία

29. Η έννοια της δικαστικής ανεξαρτησίας έχει, κατά πάγια νομολογία, δύο πτυχές: μια εξωτερικής και μια εσωτερικής φύσης.

30. Η εξωτερικής φύσης πτυχή της ανεξαρτησίας προϋποθέτει ότι το όργανο που καλείται να αποφανθεί προστατεύεται από εξωτερικές παρεμβάσεις ή πιέσεις που θα μπορούσαν να θέσουν σε κίνδυνο την ανεξάρτητη κρίση των μελών του ως προς τις διαφορές που υποβάλλονται στην κρίση του[20]. Στην προκειμένη περίπτωση, δεν αμφισβητείται η εξωτερικής φύσης ανεξαρτησία των μελών του οργάνου που λαμβάνει τις αποφάσεις της KZD. Στα μέλη αυτά εφαρμόζονται αναλόγως οι κανόνες της βουλγαρικής πολιτικής δικονομίας περί ανεξαρτησίας των δικαστών[21]. Απολαύουν, συνεπώς, αντίστοιχων εγγυήσεων με τους δικαστές των τακτικών βουλγαρικών δικαστηρίων.

16 — Βλ., μεταξύ άλλων, αποφάσεις της 30ής Ιουνίου 1966, 61/65, Vaassen-Göbbels (Συλλογή τόμος 1965-1968, σ. 337), της 17ης Σεπτεμβρίου 1997, C-54/96, Dorsch Consult (Συλλογή 1997, σ. I-4961, σκέψη 23), της 21ης Μαρτίου 2000, C-110/98 έως 147/98, Gabalfrisa κ.λπ. (Συλλογή 2000, σ. I-1577, σκέψη 33), Syfait (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 15, σκέψη 29), Österreichischer Rundfunk (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 15, σκέψη 19), RTL Belgium (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 15, σκέψη 36), και της 14ης Ιουνίου 2011, C-196/09, Miles κ.λπ. (Συλλογή 2011, σ. I-5105, σκέψη 37).

17 — Βλ., μεταξύ άλλων, αποφάσεις της 19ης Οκτωβρίου 1995, C-111/94, Job Centre (Συλλογή 1995, σ. I-3361, σκέψη 9), της 30ής Νοεμβρίου 2000, C-195/98, Österreichischer Gewerkschaftsbund (Συλλογή 2000, σ. I-10497, σκέψη 25), Syfait (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 15, σκέψη 29), της 30ής Ιουνίου 2005, C-165/03, Längst (Συλλογή 2005, σ. I-5637, σκέψη 25), και της 27ης Απριλίου 2006, C-96/04, Standesamt Stadt NiebülL (Συλλογή 2006, σ. I-3561, σκέψεις 13 και 14), καθώς και διατάξεις της 18ης Ιουνίου 1980, 138/80, Borker (Συλλογή τόμος 1980/II, σ. 315, σκέψη 4), της 5ης Μαρτίου 1986, 318/85, Greis Unterweger (Συλλογή 1986, σ. 955, σκέψη 4), της 26ης Νοεμβρίου 1999, C-192/98, ANAS (Συλλογή 1999, σ. I-8583, σκέψη 21), και της 24ης Μαρτίου 2011, C-344/09, Bengtsson (Συλλογή 2011, σ. I-1999, σκέψεις 18 και 19).

18 — Βλ., όσον αφορά την ίδρυση με νόμο, το άρθρο 40, παράγραφος 1, ZZD καθώς και τα άρθρα 2 και 3 των μεταβατικών και τελικών διατάξεων του ZZD, όσον αφορά τη μονιμότητα, το άρθρο 48 ZZD και το άρθρο 5 του κανονισμού της KZD, καθώς και, όσον αφορά την εφαρμογή των κανόνων δικαίου, το άρθρο 47, σημεία 1, 2 και 3, ZZD.

19 — Ανεξαρτήτως αυτού, το κριτήριο του κατ' αντιμωλία χαρακτήρα της διαδικασίας δεν είναι, σύμφωνα με τη νομολογία του Δικαστηρίου, απόλυτο (βλ. αποφάσεις της 17ης Μαΐου 1994, C-18/93, Corsica Ferries, Συλλογή 1994, σ. I-1783, σκέψη 12, Dorsch Consult, προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 16, σκέψη 31, και Standesamt Stadt Niebüll, προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 17, σκέψη 13).

20 — Αποφάσεις της 19ης Σεπτεμβρίου 2006, C-506/04, Wilson (Συλλογή 2006, σ. I-8613, σκέψεις 50 και 51), και RTL Belgium (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 15, σκέψη 39), καθώς και διάταξη της 14ης Μαΐου 2008, C-109/07, Pilato (Συλλογή 2008, σ. I-3503, σκέψη 23)· ομοίως, απόφαση Abrahamsson και Anderson (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 15, σκέψη 34).

21 — Βλ. άρθρο 61, παράγραφος 3, ZZD, που παραπέμπει στα άρθρα 22 έως 24 του βουλγαρικού Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας.

31. Όσον αφορά την εσωτερικής φύσης πτυχή της ανεξαρτησίας, αυτή είναι παρεμφερής προς την έννοια της αμεροληψίας και σημαίνει την τήρηση ίσων αποστάσεων από τους διαδίκους και από τα αντιμαχόμενα συμφέροντά τους σε σχέση με το αντικείμενο της διαφοράς [22].

32. Η CEB και η CRB θεωρούν ότι η KZD δεν είναι αντικειμενικά αμερόληπτη [23]. Αιτιολογούν την άποψή τους αυτή στηριζόμενες στη δομή της KZD, ιδίως στη σχέση μεταξύ του οργάνου που λαμβάνει τις αποφάσεις εντός της KZD και των ιεραρχικώς υφιστάμενων διοικητικών οργάνων, καθώς και στα καθήκοντα που επιτελεί η KZD.

33. Οι ενστάσεις αυτές δεν είναι, εντούτοις, πολύ πειστικές.

34. Πράγματι, από λειτουργικής απόψεως, υφίσταται σαφής διαχωρισμός μεταξύ του οργάνου λήψεως αποφάσεων της KZD και της ιεραρχικώς υφιστάμενης του οργάνου αυτού διοικητικής υπηρεσίας. Η διοικητική αυτή υπηρεσία μπορεί βέβαια να συντάσσει, ακόμη και για τα μέλη της Επιτροπής, νομικές γνωμοδοτήσεις επί ζητημάτων που αφορούν δυσμενείς διακρίσεις. Από τις πληροφορίες όμως που τέθηκαν υπόψη του Δικαστηρίου δεν προκύπτει ότι η διοικητική υπηρεσία συμμετέχει στην ίδια τη λήψη αποφάσεων των μελών της Επιτροπής [24]. Ακόμη και η παροχή έννομης βοήθειας προς ενδεχόμενα θύματα δυσμενών διακρίσεων, που συγκαταλέγεται στα καθήκοντα της KZD ως οργάνου [25], πραγματοποιείται μόνο μέσω της διοικητικής υπηρεσίας και όχι από τα ίδια τα μέλη της Επιτροπής. Πέραν αυτού, κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, η Βουλγαρική Κυβέρνηση εξέθεσε ότι η παροχή συμβουλών και υποστηρίξεως προς τα θύματα δυσμενών διακρίσεων πραγματοποιείται μόνον εκτός του πλαισίου εκκρεμών διαδικασιών. Κατά συνέπεια, ούτε τα μέλη της Επιτροπής ούτε η διοικητική υπηρεσία συντάσσονται με έναν από τους διαδίκους στο πλαίσιο εκκρεμούς διαδικασίας προσφυγής. Αντιθέτως, τα μέλη της Επιτροπής αποφαίνονται αντικειμενικά και ανεξάρτητα σχετικά με παραβάσεις του ZZD [26].

35. Απλώς και μόνον το γεγονός ότι η KZD, ως φορέας, δημιουργήθηκε για την πραγμάτωση της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως [27] δεν συνεπάγεται ότι συντάσσεται αυτομάτως με τα θύματα και, συνεπώς, μεροληπτεί. Η KZD οφείλει, βέβαια, να μεριμνά για την τήρηση των νομοθετικών ρυθμίσεων του ZZD. Όπως τα δικαστήρια, επιτελεί όμως το καθήκον αυτό ως αντικειμενική και ανεξάρτητη κρατική αρχή, η οποία οφείλει, στο πλαίσιο διαδικασίας προσφυγής, να διαπιστώσει όχι μόνον την ύπαρξη, αλλά και την ενδεχόμενη έλλειψη δυσμενούς διακρίσεως.

36. Από τα προεκτεθέντα προκύπτει ότι η KZD είναι επαρκώς ανεξάρτητη, ώστε να θεωρείται δικαστήριο, κατά την έννοια του άρθρου 267 ΣΛΕΕ.

22 — Αποφάσεις Wilson (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 20, σκέψη 52) και RTL Belgium (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 15, σκέψη 40)· ομοίως, απόφαση Abrahamsson και Anderson (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 15, σκέψεις 34 έως 37) και διάταξη Pilato (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 20, σκέψη 24).

23 — Ως προς τη διάκριση μεταξύ αντικειμενικής και υποκειμενικής αμεροληψίας, βλ. την απόφαση της 19ης Φεβρουαρίου 2009, C-308/07 P, Gorostiaga Atxalandabaso κατά Κοινοβουλίου (Συλλογή 2009, σ. I-1059, σκέψη 46).

24 — Σε αντίθεση με την υφιστάμενη στις υποθέσεις Syfait και RTL Belgium (αμφότερες προπαρατεθείσες στην υποσημείωση 15) πραγματική κατάσταση, στην περίπτωση της KZD δεν παρατηρείται ακριβώς «λειτουργική σχέση» μεταξύ του οργάνου λήψεως των αποφάσεων, αφενός, και της υφισταμένης διοικητικής υπηρεσίας, αφετέρου. Πράγματι, τα μέλη της Επιτροπής της KZD, σε αντίθεση με ό,τι συνέβαινε στις υποθέσεις Syfait και RTL Belgium, δεν αποφασίζουν κατόπιν προτάσεως της ιεραρχικώς υφιστάμενής τους διοικητικής υπηρεσίας, αλλά ανεξαρτήτως αυτής.

25 — Βλ. άρθρο 47, σημείο 9, ZZD.

26 — Βλ. άρθρο 40, παράγραφος 1, ZZD καθώς και καταστατικό και κανονισμό της KZD.

27 — Βλ. τα άρθρα 7 και 13 της οδηγίας 2000/43.

β) Δικαιοδοτική δραστηριότητα

37. Πέραν αυτού, η CEB και η CRB υποστηρίζουν ότι η KZD δεν ασκεί δικαιοδοτική δραστηριότητα. Η KDZ δεν αποτελεί όργανο της δικαστικής εξουσίας, αλλά, αντιθέτως, διοικητική αρχή. Αυτό συνάγεται από τα καθήκοντα που της έχουν ανατεθεί, καθώς και από το γεγονός ότι η KZD παρίσταται ως διάδικος σε μεταγενέστερη διαδικασία επί ενδίκου βοηθήματος στρεφομένου κατά των ίδιων της των αποφάσεων [28], ότι μπορεί αυτεπαγγέλτως να επέμβει κατά δυσμενών διακρίσεων [29], ότι μπορεί, με τη συναίνεση των διαδίκων, να καταργήσει τις ίδιες της τις αποφάσεις και ότι οι διαδικασίες ενώπιον των πολιτικών δικαστηρίων έχουν το προβάδισμα έναντι των διαδικασιών ενώπιον της KZD [30].

38. Επ' αυτών πρέπει να παρατηρηθεί, πρώτον, ότι η ανάληψη συγκεκριμένων διοικητικών καθηκόντων εκ μέρους της KZD δεν αποκλείει εκ των προτέρων την ιδιότητά της ως δικαστηρίου. Πράγματι, το Δικαστήριο έχει επανειλημμένα αποφανθεί ότι το δικαίωμα ενός οργάνου να απευθύνεται στο Δικαστήριο επιβάλλεται να καθοριστεί σύμφωνα με κριτήρια που αφορούν τόσο τη δομή του όσο και τη λειτουργία του. Στο πλαίσιο αυτό, το ίδιο εθνικό όργανο μπορεί να θεωρηθεί άλλοτε ως δικαστήριο και άλλοτε ως διοικητική αρχή, αναλόγως του αν, στη συγκεκριμένη περίπτωση, ασκεί δικαιοδοτική λειτουργία ή επιτελεί καθήκοντα διοικητικής φύσεως [31]. Κατά συνέπεια, είναι αναγκαίο να εξακριβωθεί η συγκεκριμένη φύση των καθηκόντων που ασκεί η KZD εντός του ιδιαίτερου κανονιστικού πλαισίου, εντός του οποίου κλήθηκε στην υπό κρίση περίπτωση να απευθυνθεί στο Δικαστήριο [32].

39. Εν προκειμένω, το ανεξάρτητο όργανο λήψεως αποφάσεων της KZD απευθύνθηκε στο Δικαστήριο στο πλαίσιο διαδικασίας προσφυγής. Στη διαδικασία αυτή εξετάζεται αμερόληπτα, κατόπιν αιτήματος ενδεχόμενου θύματος δυσμενούς διακρίσεως, η συμφωνία του επίδικου μέτρου με τον ZZD. Η δραστηριότητα αυτή μπορεί, συνεπώς, να χαρακτηρισθεί ως δικαιοδοτική δραστηριότητα. Τα διοικητικά καθήκοντα που ασκεί σε διαφορετικό πλαίσιο η ιεραρχικώς υφιστάμενη των μελών της Επιτροπής διοικητική υπηρεσία, όπως η παροχή συμβουλών σε θύματα ή η εκπροσώπηση της KZD στον αμέσως ανώτερο βαθμό ιεραρχίας, στερούνται σημασίας για την κρίση σχετικά με τον δικαιοδοτικό χαρακτήρα διαδικασίας προσφυγής.

40. Δεύτερον, δεν παίζει ρόλο το γεγονός ότι, θεωρητικώς, το όργανο λήψεως των αποφάσεων της KZD μπορεί και αυτεπαγγέλτως να κινήσει τη διαδικασία [33]. Και τούτο διότι, σε κάθε περίπτωση, στην υπό κρίση υπόθεση η KZD δεν δραστηριοποιήθηκε εξ ιδίας πρωτοβουλίας, αλλά κατόπιν προσφυγής ενδεχόμενου θύματος δυσμενούς διακρίσεως. Για να κριθεί το δικαίωμα του φορέα που υποβάλλει αίτηση για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως να απευθυνθεί στο Δικαστήριο δεν ασκεί επιρροή το αν ο εν λόγω φορέας, κατά την εκτέλεση άλλων καθηκόντων από αυτά των οποίων η άσκηση προκάλεσε την προδικαστική παραπομπή, θα έπρεπε να χαρακτηρισθεί ως δικαστήριο κατά την έννοια του άρθρου 267 ΣΛΕΕ [34].

28 — Βλ. άρθρο 153, παράγραφος 1, του βουλγαρικού Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας.

29 — Βλ. άρθρο 50, σημείο 2, ZZD.

30 — Από το άρθρο 52, παράγραφος 2, ZZD προκύπτει ότι η KZD δεν κινεί διαδικασία εφόσον διαπιστώσει ότι στην ίδια υπόθεση έχει ασκηθεί ένδικο βοήθημα ενώπιον δικαστηρίου.

31 — Διατάξεις της 26ης Νοεμβρίου 1999, ANAS (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 17, σκέψη 22) και C-440/98, RAI (Συλλογή 1999, σ. I-8597, σκέψη 13), που αφορούν το ιταλικό Ελεγκτικό Συνέδριο (Corte dei conti). Παρεμφερής είναι, π.χ. η νομική κατάσταση όσον αφορά τα γερμανικά Amtsgerichte: βλ., αφενός, την απόφαση Längst (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 17) και, αφετέρου, την απόφαση Standesamt Stadt Niebüll (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 17), καθώς και τη διάταξη της 12ης Ιανουαρίου 2010, C-497/08, Amiraike Berlin (Συλλογή 2010, σ. I-101).

32 — Διάταξη ANAS (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 17, σκέψη 23).

33 — Βλ. άρθρο 50, σημείο 2, ZZD· σύμφωνα με όσα εξέθεσε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, μόνον το 1 % των διαδικασιών ενώπιον της KZD οφείλονται σε αυτεπάγγελτη έρευνα.

34 — Βλ. διάταξη ANAS (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 17, σκέψη 23).

41. Τρίτον, ούτε το γεγονός ότι η KZD μπορεί, μέσω προσεπικλήσεως, να εμπλέξει άλλους διαδίκους στη διαδικασία προσφυγής ενώπιον των μελών της Επιτροπής συνηγορεί υπέρ της απόψεως ότι δεν αποτελεί δικαστήριο. Αντιθέτως, πρόκειται για πρακτική που συνηθίζεται και στη διαδικασία ενώπιον κλασικών διοικητικών δικαστηρίων [35].

42. Τέταρτον, ούτε και οι ρυθμίσεις που αφορούν τη σχέση μεταξύ της διαδικασίας ενώπιον της KZD και της διαδικασίας ενώπιον των βουλγαρικών πολιτικών δικαστηρίων συνηγορούν υπέρ της απόψεως ότι η KZD δεν αποτελεί δικαστήριο. Σε αντίθεση προς τις CEB και CRB, θεωρώ, αντιθέτως, ότι οι ρυθμίσεις αυτές, που αποτέλεσαν αντικείμενο διεξοδικής εξετάσεως κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση ενώπιον του Δικαστηρίου, θεμελιώνουν μάλλον επιχείρημα υπέρ και όχι κατά του δικαιώματος της KZD να απευθυνθεί στο Δικαστήριο.

43. Η KZD δεν μπορεί, βέβαια, να αποφανθεί επί προσφυγής, εφόσον η ίδια υπόθεση εκκρεμεί ήδη ενώπιον βουλγαρικού πολιτικού δικαστηρίου [36]. Αυτό όμως αποτελεί απλώς έκφραση της γενικής δικονομικής αρχής της εκκρεμοδικίας, σύμφωνα με την οποία μια δικαστική διαδικασία είναι απαράδεκτη, εφόσον εκκρεμεί ήδη άλλη διαδικασία για το ίδιο αντικείμενο διαφοράς [37]. Το γεγονός ότι μια τέτοια ρύθμιση είναι εφαρμοστέα και στην KZD συνηγορεί υπέρ της ιδιότητάς της ως δικαστηρίου κατά την έννοια του άρθρου 267 ΣΛΕΕ. Πράγματι, εάν μια διαδικασία όπως αυτή της κύριας δίκης δεν είχε δικαιοδοτικό χαρακτήρα, δεν θα ήταν εκ των προτέρων απαραίτητο να θεσπιστεί ρύθμιση για αντίστοιχη εκκρεμοδικία ενώπιον των πολιτικών δικαστηρίων –στην περίπτωση αυτή δεν θα μπορούσε καν να ανακύψει πρόβλημα εκκρεμοδικίας.

44. Δεν προκύπτει –τουλάχιστον από τις πληροφορίες που τέθηκαν υπόψη του Δικαστηρίου– ότι ακόμη και η *μεταγενέστερη* κίνηση διαδικασίας ενώπιον των πολιτικών δικαστηρίων θα στερούσε από την KZD την αρμοδιότητά της, ότι δηλαδή η εκκρεμοδικία ενώπιον της KZD θα μπορούσε να έχει «μικρότερη αξία» από την εκκρεμοδικία ενώπιον των πολιτικών δικαστηρίων. Η CEB και η CRB επιχειρηματολόγησαν, βέβαια, προς την κατεύθυνση αυτή, οι σχετικοί ισχυρισμοί τους όμως παρέμειναν, ακόμη και κατόπιν σχετικού ερωτήματος που τους απευθύνθηκε κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, ιδιαιτέρως αόριστοι· ειδικότερα, η CEB και η CRB δεν μπόρεσαν να παραπέμψουν σε καμία συγκεκριμένη σχετική νομοθετική διάταξη για να στηρίξουν την άποψή τους. Ελλείψει αντίθετων στοιχείων πρέπει, συνεπώς, να γίνει δεκτό ότι ο κανόνας της εκκρεμοδικίας εφαρμόζεται πάντοτε ομοίως, ανεξαρτήτως του αν στη συγκεκριμένη περίπτωση επιλήφθηκε πρώτα βουλγαρικό πολιτικό δικαστήριο ή πρώτα η KZD. Αυτό συνηγορεί υπέρ της απόψεως ότι η KZD αποτελεί δικαστήριο.

45. Τέλος, ούτε το γεγονός ότι η KZD μπορεί, με τη συναίνεση των διαδίκων, να καταργήσει ή να τροποποιήσει τις ίδιες της τις αποφάσεις [38] συνηγορεί υπέρ της απόψεως ότι δεν αποτελεί δικαστήριο. Οι διοικητικές αρχές μπορούν, κατά κανόνα, να καταργούν τις αποφάσεις τους χωρίς τη συναίνεση των ενδιαφερομένων· βάσει των στοιχείων των μετεχόντων στη διαδικασία τα οποία συγκλίνουν, αυτό ισχύει και στο βουλγαρικό δίκαιο. Αντιθέτως, οι δικαστικές αποφάσεις μπορούν κατά κανόνα, μέχρις ότου αποκτήσουν ισχύ δεδικασμένου, να εξαφανιστούν με την άσκηση ενδίκου μέσου, αφού δε αποκτήσουν ισχύ δεδικασμένου μόνον σε όλως εξαιρετικές περιπτώσεις, μέσω επαναλήψεως της διαδικασίας. Το γεγονός ότι η τροποποίηση των αποφάσεων της KZD φαίνεται να είναι δυνατή υπό λιγότερο αυστηρές προϋποθέσεις μπορεί, βέβαια, να θεωρηθεί ως έκφραση ενός είδους «ερμαφρόδιτης τοποθετήσεως» του οργάνου λήψεως αποφάσεων της KZD μεταξύ μιας κλασικής διοικητικής αρχής

35 — Βλ., π.χ., συναφώς, το άρθρο 65 του γερμανικού Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας.

36 — Βλ. άρθρο 52, παράγραφος 2, ZZD.

37 — Βλ., συναφώς, από τη νομολογία των δικαστηρίων της Ένωσης, αποφάσεις της 22ας Σεπτεμβρίου 1988, 358/85 και 51/86, Γαλλία κατά Κοινοβουλίου (Συλλογή 1988, σ. 4821, σκέψη 12), της 24ης Νοεμβρίου 2005, C-138/03, C-324/03 και C-431/03, Ιταλία κατά Επιτροπής (Συλλογή 2005, σ. I-10043, σκέψη 64), και της 9ης Ιουνίου 2011, C-465/09 P έως C-470/09 P, Diputación Foral de Vizcaya κατά Επιτροπής (σκέψη 58).

38 — Βλ. άρθρο 62, παράγραφος 2, ZZD.

και ενός κλασικού δικαστηρίου. Αποφασιστικό είναι όμως το γεγονός ότι η τροποποίηση των αποφάσεων της KZD που εκδόθηκαν επί διαδικασίας προσφυγής είναι δυνατή μόνο με τη συναίνεση *αμφοτέρων* των διαδίκων. Αυτή, συνεπώς, η δυνατότητα τροποποιήσεως μπορεί, τελικώς, να θεωρηθεί ως έκφραση μιας –εν ευρεία εννοία– αρχής της διαθέσεως στη δικαστική διαδικασία [39].

γ) Ο δεσμευτικός χαρακτήρας της δικαιοδοσίας

46. Η CEB και η CRB υποστηρίζουν, περαιτέρω, ότι η διαδικασία της προσφυγής ενώπιον της KZD δεν αποτελεί δικαιοδοσία με δεσμευτικό χαρακτήρα. Στηρίζουν την άποψή τους αυτή στο άρθρο 71 ZZD, που παρέχει στους ενδιαφερομένους την επιλογή να απευθυνθούν, σε περίπτωση δυσμενούς διακρίσεως, και σε πολιτικό δικαστήριο. Δεδομένου ότι η προσφυγή ενώπιον της KZD δεν αποτελεί, συνεπώς, το μοναδικό δυνατό ένδικο βοήθημα για την αντιμετώπιση δυσμενούς διακρίσεως, δεν πληρούται το κριτήριο του δεσμευτικού χαρακτήρα της δικαιοδοσίας.

47. Στην απόφαση Dorsch Consult το Δικαστήριο κλήθηκε να ασχοληθεί, μεταξύ άλλων, με την έννοια του δεσμευτικού χαρακτήρα της δικαιοδοσίας. Προέβη, συναφώς, σε διαφοροποίηση μεταξύ του «δεσμευτικού χαρακτήρα», υπό την έννοια της μοναδικής δυνατότητας για την επίτευξη έννομης προστασίας, και του «δεσμευτικού χαρακτήρα», υπό την έννοια δεσμευτικής, υποχρεωτικής αποφάσεως [40]. Στην υπόθεση εκείνη το Δικαστήριο δεν χρειάστηκε να καθορίσει σαφώς αν έπρεπε να προτιμηθεί μία από τις δύο αυτές ερμηνευτικές εκδοχές, διότι η νομολογία του οργάνου που αφορούσε η εν λόγω υπόθεση είχε, και από τις δύο απόψεις, «δεσμευτικό χαρακτήρα». Στο μέτρο αυτό, η υπό κρίση υπόθεση προσφέρει στο Δικαστήριο την ευκαιρία να διευκρινίσει περαιτέρω, στο σημείο αυτό, τη νομολογία του.

48. Και εγώ, όπως και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή στην υπόθεση Dorsch Consult [41] καθώς και στην επ' ακροατηρίου συζήτηση της υπό κρίση υποθέσεως, προκρίνω ότι ως «δεσμευτικός χαρακτήρας» νοείται μόνον ο δεσμευτικός χαρακτήρας των αποφάσεων της αιτούσας την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως αρχής. Πράγματι, αν η απλή ύπαρξη εναλλακτικών δυνατοτήτων έννομης προστασίας απέκλειε τον δεσμευτικό χαρακτήρα της δικαιοδοσίας, με απόλυτους όρους ακόμη και ένα κλασικό πολιτικό δικαστήριο δεν θα μπορούσε, σε μια υπόθεση όπως η προκείμενη, να ζητήσει από το Δικαστήριο την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως, διότι θα υπήρχε, και όσον αφορά την ενώπιόν του διαδικασία, εναλλακτική δυνατότητα έννομης προστασίας και συγκεκριμένα η διαδικασία προσφυγής ενώπιον της KZD [42]. Αυτό θα είχε την παράλογη συνέπεια αμφότερα τα βουλγαρικά όργανα που επιλαμβάνονται των ενδίκων βοηθημάτων σύμφωνα με τον ZZD να μην έχουν το δικαίωμα να υποβάλλουν στο Δικαστήριο ερωτήματα σχετικά με την ερμηνεία της οδηγίας 2000/43.

49. Κατά συνέπεια, κρίσιμο ζήτημα μπορεί, ευλόγως, να είναι μόνον το κατά πόσον απόφαση εκδοθείσα από την KZD στο πλαίσιο διαδικασίας προσφυγής είναι δεσμευτική για τους διαδίκους. Αυτό συμβαίνει στην προκειμένη περίπτωση. Όπως εκθέτει η Βουλγαρική Κυβέρνηση και προκύπτει, άλλωστε, από τα άρθρα 69 και 82 ZZD, οι αποφάσεις της KZD έχουν ισχύ δεδικασμένου, δεσμεύουν τους διαδίκους και οι παραβάσεις τους μπορούν να επιφέρουν ως κύρωση την καταβολή προστίμου.

50. Συνοψίζοντας, θεωρώ, κατά συνέπεια, ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση η KZD θα έπρεπε να θεωρηθεί δικαστήριο κατά την έννοια του άρθρου 267 ΣΛΕΕ.

39 — Η αρχή της διαθέσεως, σύμφωνα με την οποία η κίνηση, περάτωση και διαμόρφωση της διαδικασίας επαφίεται στους διαδίκους, ισχύει στην (πολιτική) δικονομία πολλών κρατών μελών και παρέχει, παραδείγματος χάριν, στους διαδίκους τη δυνατότητα να περατώσουν μια διαφορά με συμβιβασμό, παραιτούμενοι της εκδόσεως αποφάσεως. Η δυνατότητα κοινής παραιτήσεως των διαδίκων από τη δικαστική απόφαση, ακόμη και μετά την έκδοσή της, στηρίζεται, σε τελική ανάλυση, στο ίδιο σκεπτικό.

40 — Απόφαση Dorsch Consult (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 16, σκέψεις 28 και 29).

41 — Απόφαση Dorsch Consult (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 16, σκέψη 27).

42 — Η CEB και η CRB αναφέρονται, στις γραπτές παρατηρήσεις τους, σε απόφαση του Varhoven administrativen sad της 27ης Οκτωβρίου 2010, με την οποία τονίζεται η ισοτιμία αμφότερων των εναλλακτικών. Το πολιτικό δικαστήριο μπορεί όμως, σε αντίθεση με την KZD, να επιδικάσει αποζημίωση.

4. Ως προς τον προβαλλόμενο υποθετικό χαρακτήρα των προδικαστικών ερωτημάτων

51. Τέλος, η CEB και η CRB υποστηρίζουν, επίσης, ότι το δεύτερο και το έκτο προδικαστικό ερώτημα είναι υποθετικής φύσεως, καθόσον αναφέρονται σε άμεση δυσμενή διάκριση ή παρενόχληση. Δεδομένου ότι στην υπό κρίση υπόθεση πρόκειται για έμμεση διάκριση, τα προδικαστικά ερωτήματα είναι παραδεκτά μόνον όσον αφορά αυτή τη μορφή διακρίσεως.

52. Είναι ορθό ότι το επίδικο μέτρο δεν μπορεί να αποτελεί συγχρόνως άμεση και έμμεση δυσμενή διάκριση. Στην KZD, ως αιτούν δικαστήριο, εναπόκειται να εξακριβώσει, βάσει των περιστάσεων της συγκεκριμένης περιπτώσεως και εκτιμώντας όλα τα πραγματικά περιστατικά, για ποιά μορφή διακρίσεως πρόκειται. Η KZD ζητεί όμως ακριβώς την ερμηνεία των εκάστοτε μορφών δυσμενών διακρίσεων, για να μπορέσει να διαπιστώσει για ποιά μορφή πρόκειται στην υπό κρίση υπόθεση. Εάν έκρινε την αίτηση για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως παραδεκτή μόνον όσον αφορά μία μόνο μορφή διακρίσεως, το Δικαστήριο, αφενός, θα προδίκαζε την εκτίμηση των πραγματικών περιστατικών εκ μέρους της KZD και, αφετέρου, θα προσέφερε ενδεχομένως στην KZD μια αλυσιτελή απάντηση.

53. Στο μέτρο όμως που, κατά τη νομική εκτίμηση, μεμονωμένα ερωτήματα ή τμήματα αυτών θα αποδειχθούν πράγματι υποθετικά ή περιττά, δεν θα τα εξετάσω στις προτάσεις μου.

5. Ενδιάμεσο συμπέρασμα

54. Ως εκ τούτου, η αίτηση για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως είναι, στο σύνολό της, παραδεκτή.

Β – *Εκτίμηση του περιεχομένου των προδικαστικών ερωτημάτων*

55. Με τον ιδιαιτέρως λεπτομερή κατάλογο ερωτημάτων της, η KZD ζητεί διευκρινίσεις σχετικά με το περιεχόμενο της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως όσον αφορά την εθνοτική καταγωγή προσώπων και με τις επιταγές που πρέπει να τίθενται, συναφώς, όσον αφορά την απόδειξη δυσμενούς διακρίσεως. Είναι χρήσιμο, για να δοθεί απάντηση στην υπό κρίση αίτηση για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως, να εξετασθούν από κοινού ορισμένα επί μέρους ερωτήματα που υποβλήθηκαν από την KZD.

6. Το πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 2000/43 (πρώτο προδικαστικό ερώτημα)

56. Με το πρώτο ερώτημά της, η KZD ερωτά κατά πόσον πραγματικά περιστατικά όπως αυτά της διαφοράς της κύριας δίκης εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 2000/43. Συγκεκριμένα, η KZD υποβάλλει ερώτημα σχετικά με την ερμηνεία του άρθρου 3, παράγραφος 1, στοιχείο η′, της οδηγίας, που αφορά την πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες που είναι διαθέσιμα στο κοινό, και την παροχή αυτών. Οι μετέχοντες στη διαδικασία διαφωνούν ως προς το αν εμπίπτει στο άρθρο αυτό, εκτός από την προμήθεια ηλεκτρικής ενέργειας αυτή καθεαυτή, και η προμήθεια μετρητών κατανάλωσης ρεύματος.

57. Η Βουλγαρική Κυβέρνηση, η CEB και η CRB υποστηρίζουν μια στενή ερμηνεία του πεδίου εφαρμογής της οδηγίας. Η Ένωση δεν είναι αρμόδια για ρυθμίσεις που αφορούν τους μετρητές κατανάλωσης ρεύματος. Κατά την άποψή τους, στο πεδίο εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης εμπίπτουν μόνον η δημιουργία εσωτερικής αγοράς ηλεκτρικής ενέργειας και η βελτίωση του τρόπου λειτουργίας της εν λόγω αγοράς. Η προμήθεια όμως μετρητών κατανάλωσης ρεύματος δεν αποτελεί μέτρο απαραίτητο για τον σκοπό αυτό, με αποτέλεσμα η οδηγία να μην καλύπτει την υπό κρίση υπόθεση, λόγω του περιεχόμενου στο άρθρο 3, παράγραφος 1, πρώτο εδάφιο, της οδηγίας 2000/43 περιορισμού σε πραγματικά περιστατικά κείμενα «εντός των ορίων των εξουσιών που απονέμονται στην [Ένωση]». Εκτός αυτού, η δωρεάν παροχή μετρητών κατανάλωσης ρεύματος δεν συνιστά υπηρεσία κατά την έννοια της οδηγίας, δεδομένου ότι δεν καταβάλλεται αντάλλαγμα για τους

μετρητές. Η πρόσβαση σε μετρητές κατανάλωσης ρεύματος δεν πρέπει, επιπλέον, κατά την άποψη των CEB και CRB, να εξομοιώνεται με την προμήθεια ρεύματος. Το άρθρο 3, παράγραφος 1, στοιχείο η′, της οδηγίας 2000/43 καλύπτει μόνον την προμήθεια ηλεκτρικής ενέργειας αυτή καθεαυτή, όχι όμως τη διάθεση μετρητών κατανάλωσης ρεύματος.

58. Το επιχείρημα αυτό είναι έωλο.

59. Δεν αμφισβητείται ότι αυτή καθεαυτή η προμήθεια ηλεκτρικής ενέργειας ανήκει, ως υπηρεσία κατά το άρθρο 3, παράγραφος 1, στοιχείο η′, της οδηγίας 2000/43, στους τομείς στους οποίους απαγορεύεται διάκριση λόγω φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής. Βέβαιον είναι, επίσης, ότι η CRB έθεσε στη διάθεση των καταναλωτών της μετρητές κατανάλωσης ρεύματος και, συνεπώς, οι μετρητές κατανάλωσης ρεύματος αποτελούν, στην πράξη, τμήμα των συνολικών όρων υπό τους οποίους οι καταναλωτές προμηθεύονται ρεύμα στην προκειμένη περίπτωση.

60. Ακριβώς αυτοί οι συνολικοί όροι είναι όμως που διαμορφώνουν την υπηρεσία «προμήθεια ηλεκτρικής ενέργειας» στη συγκεκριμένη περίπτωση. Τα επί μέρους συστατικά της στοιχεία δεν μπορούν να θεωρηθούν μεμονωμένα. Δεν είναι πειστικό το επιχείρημα ότι μόνον αυτή καθεαυτή η προμήθεια ηλεκτρικής ενέργειας πρέπει να διατίθεται χωρίς διακρίσεις και οτιδήποτε πέραν αυτής, ιδίως η λεπτομερής διαμόρφωση των όρων προμήθειας, δεν καλύπτεται από το πεδίο εφαρμογής της οδηγίας.

61. Ας υποτεθεί ότι μια δημόσια υπηρεσία μεταφορών προβλέπει σε λεωφορεία διαφορετικές θέσεις ανάλογα με το φύλο, το χρώμα ή την εθνοτική καταγωγή των επιβατών. Ακόμη και αν μεταφέρονταν όλοι οι επιβάτες και συνεπώς απολάμβαναν, αναμφίβολα, αυτή καθεαυτή την υπηρεσία μεταφοράς, θα ήταν δεδομένο ότι οι συγκεκριμένοι όροι μεταφοράς τους δεν θα ήταν οι ίδιοι.

62. Σκοπός της οδηγίας 2000/43 είναι ακριβώς η εξασφάλιση κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο της προστασίας από δυσμενείς διακρίσεις και η επίτευξη του υψηλότερου δυνατού επιπέδου προστασίας [43]. Αν οι προστατευόμενοι τομείς περιορίζονταν μόνο στον πυρήνα τους, θα ετίθετο σε κίνδυνο η πρακτική αποτελεσματικότητα της απαγορεύσεως των διακρίσεων. Η στενή ερμηνεία της ύλης που απαριθμείται στο άρθρο 3 της οδηγίας θα οδηγούσε σε μείωση της προστασίας κατά των διακρίσεων σε ένα ελάχιστο επίπεδο, πράγμα που δεν συμβιβάζεται με τον προαναφερθέντα σκοπό της οδηγίας.

63. Τέλος, η οδηγία 2000/43 αποτελεί ειδική συγκεκριμενοποίηση της γενικής αρχής της ίσης μεταχειρίσεως η οποία συγκαταλέγεται στις γενικές αρχές του δικαίου της Ένωσης και προστατεύεται ως θεμελιώδες δικαίωμα, σύμφωνα με τα άρθρα 20 και 21 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Και για τον λόγο αυτό, το πεδίο εφαρμογής της εν λόγω οδηγίας δεν μπορεί να ερμηνεύεται συσταλτικά [44].

64. Για τον λόγο αυτό, σε μια περίπτωση όπως η υπό κρίση υπόθεση, το πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 2000/43 δεν καλύπτει μόνον αυτή καθεαυτή την προμήθεια ηλεκτρικής ενέργειας, αλλά και τους όρους υπό τους οποίους πραγματοποιείται η προμήθεια αυτή, συμπεριλαμβανομένης της διαθέσεως μετρητών κατανάλωσης ρεύματος [45].

43 — Βλ., ενδεικτικώς, την εικοστή όγδοη αιτιολογική σκέψη της οδηγίας 2000/43· σύμφωνα με αυτή, στόχο της εν λόγω οδηγίας αποτελεί «[...] η εξασφάλιση ενός υψηλού κοινού επιπέδου προστασίας έναντι των διακρίσεων σε όλα τα κράτη μέλη [...]».

44 — Στο ίδιο πνεύμα, απόφαση της 12ης Μαΐου 2011, C-391/09, Runevič-Vardyn και Wardyn (Συλλογή 2011, σ. I-3787, σκέψη 43).

45 — Βλ., επίσης, τους γενικούς όρους συναλλαγών της CEB που ορίζουν, στο άρθρο 3, παράγραφος 2, ότι η προμήθεια ηλεκτρικής ενέργειας πραγματοποιείται με τήρηση, μεταξύ άλλων, της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως και, στο άρθρο 10, σημείο 1, ορίζουν ότι η προμήθεια ηλεκτρικής ενέργειας σε κάθε καταναλωτή στον καλυπτόμενο τομέα πραγματοποιείται υπό τους ίδιους όρους και χωρίς διακρίσεις. Και οι γενικοί όροι συναλλαγών της CRB περιλαμβάνουν, στο άρθρο 3, ρύθμιση σχετικά με την προμήθεια ηλεκτρικής ενέργειας, η οποία πρέπει να πραγματοποιείται «με τήρηση της αρχής της ισότητας».

65. Σ' αυτό δεν μπορεί να αντιταχθεί ότι οι μετρητές κατανάλωσης ρεύματος χρησιμοποιούνται από τους καταναλωτές χωρίς αντάλλαγμα, ενώ η οδηγία αφορά μόνον έναντι αμοιβής παρεχόμενες υπηρεσίες. Και τούτο διότι, σε κάθε περίπτωση, η παροχή ρεύματος, ως κύριο αντικείμενο της συμβάσεως παροχής υπηρεσιών, χωρεί έναντι αμοιβής, και πρέπει να γίνει δεκτό ότι το κόστος των μετρητών κατανάλωσης ρεύματος περιέχεται στην τιμή του ηλεκτρικού ρεύματος και με τον τρόπο αυτό μετακυλίεται σε κάθε περίπτωση εμμέσως στους καταναλωτές. Όπως προαναφέρθηκε, η προμήθεια ηλεκτρικής ενέργειας δεν μπορεί να διακριθεί από τη διάθεση μετρητή. Ειδικότερα, ένας μετρητής κατανάλωσης ρεύματος χωρίς αντίστοιχη προμήθεια ηλεκτρικής ενέργειας θα ήταν άχρηστος. Κατά συνέπεια, η διάθεση μετρητή κατανάλωσης ρεύματος δεν αποτελεί αυτοτελή υπηρεσία, αλλά εντάσσεται, αντιθέτως, στη συνολική υπηρεσία της «προμήθειας ηλεκτρικής ενέργειας».

66. Τέλος, όσον αφορά τις αρμοδιότητες της Ένωσης, στις οποίες αναφέρεται, κατ' αρχάς, το άρθρο 3, παράγραφος 1, της οδηγίας 2000/43, αρκεί η αναφορά ότι ο νομοθέτης της Ένωσης είναι αρμόδιος για τη ρύθμιση της εσωτερικής αγοράς ηλεκτρικής ενέργειας [46]. Εξάλλου έχει κάνει επανειλημμένως –χωρίς αυτό να είναι καθοριστικό– χρήση της αρμοδιότητας αυτής, ενώ προσφάτως θέσπισε ρυθμίσεις για την ενημέρωση των τελικών καταναλωτών σχετικά με την κατανάλωση ηλεκτρικής ενέργειας που πραγματοποιούν, κάνοντας συναφώς ρητή αναφορά στους μετρητές κατανάλωσης ρεύματος [47].

67. Κατά συνέπεια, προτείνω, τελικώς, στο Δικαστήριο να απαντήσει στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα ότι περιπτώσεις όπως αυτή της διαφοράς της κύριας δίκης εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 2000/43.

7. Δεν απαιτείται να θίγονται δικαιώματα ή συμφέροντα που έχουν κατοχυρωθεί με νόμο (δεύτερο έως τέταρτο προδικαστικό ερώτημα)

68. Με το δεύτερο και τέταρτο προδικαστικό ερώτημά της η KZD ερωτά αν υφίσταται δυσμενής διάκριση, κατά την έννοια της οδηγίας 2000/43, μόνον εφόσον θίγονται δικαιώματα ή συμφέροντα που έχουν κατοχυρωθεί με νόμο, ή αν είναι δυνατόν να γίνει δεκτή, και ανεξαρτήτως αυτού, η ύπαρξη διακρίσεως. Εφόσον γίνει δεκτό ότι η εν λόγω οδηγία δεν προϋποθέτει να θίγονται δικαιώματα ή συμφέροντα που έχουν κατοχυρωθεί με νόμο, ανακύπτει το συνακόλουθο ερώτημα αν είναι σύμφωνη προς την οδηγία εθνική διάταξη που προβλέπει τέτοια απαίτηση.

69. Ουσία των ερωτημάτων αυτών αποτελεί το γεγονός ότι, σύμφωνα με τον εννοιολογικό ορισμό του βουλγαρικού δικαίου και ειδικότερα σύμφωνα με το άρθρο 1, παράγραφος 7, των συμπληρωματικών διατάξεων του ZZD [48], «λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση» υφίσταται μόνον εφόσον θίγονται, άμεσα ή έμμεσα, δικαιώματα ή συμφέροντα που έχουν κατοχυρωθεί με νόμο. Η CEB επικαλείται τη διάταξη αυτή και προβάλλει το επιχείρημα ότι οι καταναλωτές δεν έχουν αξίωση για την εγκατάσταση δωρεάν μετρητή κατανάλωσης ρεύματος. Κατά συνέπεια, ελλείψει παρανομίας, δεν είναι δυνατόν να γίνει δεκτή ούτε η ύπαρξη δυσμενούς διακρίσεως.

70. Οι προϋποθέσεις για την ύπαρξη δυσμενούς διακρίσεως ρυθμίζονται στο άρθρο 2, παράγραφος 2, της οδηγίας 2000/43. Γίνεται δεκτό ότι συντρέχει άμεση διάκριση, κατά το στοιχείο α', «όταν, για λόγους φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, σε ένα πρόσωπο επιφυλάσσεται μεταχείριση λιγότερο ευνοϊκή από αυτήν της οποίας τυγχάνει, έτυχε ή θα ετύγχανε ένα άλλο πρόσωπο, σε ανάλογη

46 — Άρθρα 53, παράγραφος 2, ΣΛΕΕ, 62 ΣΛΕΕ και 114 ΣΛΕΕ (πρώην άρθρα 47, παράγραφος 2, ΕΚ, 55 ΕΚ και 95 ΕΚ).

47 — Άρθρο 3, παράγραφος 7, σε συνδυασμό με παράρτημα Ι, παράγραφος 1, στοιχεία η' και θ', της οδηγίας 2009/72, καθώς και άρθρο 13, παράγραφος 1, πρώτο εδάφιο, και εικοστή ένατη αιτιολογική σκέψη, τελευταίο εδάφιο, της οδηγίας 2006/32.

48 — Dopalnitelni razporedbi.

κατάσταση». Η άνιση μεταχείριση στην οποία στηρίζεται η διάκριση συνδέεται, συνεπώς, άμεσα με τη φυλετική ή εθνοτική καταγωγή. Αντιθέτως, έμμεση διάκριση συντρέχει, κατά το στοιχείο β', «όταν μια εκ πρώτης όψεως ουδέτερη διάταξη, κριτήριο ή πρακτική μπορεί να θέσει πρόσωπα συγκεκριμένης φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής σε μειονεκτική θέση συγκριτικά με άλλα πρόσωπα».

71. Αμφότερες οι μορφές δυσμενούς διακρίσεως δεν προϋποθέτουν, σύμφωνα με το γράμμα της οδηγίας 2000/43, να θίγονται δικαιώματα ή συμφέροντα που έχουν κατοχυρωθεί με νόμο. Αντιθέτως, αρκεί να υφίσταται λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση ή μειονεκτική θέση, ανεξαρτήτως του αν, σε σχέση με την προκαλούμενη μεταχείριση ή μειονεκτική θέση, θίγονται δικαιώματα ή συμφέροντα και, σε καταφατική περίπτωση, ανεξαρτήτως του ποιά είναι αυτά. Πολύ περισσότερο, σύμφωνα με τη νομολογία του Δικαστηρίου, η ύπαρξη διακρίσεως δεν προϋποθέτει ούτε καν την ύπαρξη συγκεκριμένου θύματος της διακρίσεως [49].

72. Κατά συνέπεια, για να γίνει δεκτή η ύπαρξη δυσμενούς διακρίσεως αρκεί οποιαδήποτε μεταχείριση ενός προσώπου ή μιας ομάδας προσώπων που είναι λιγότερο ευνοϊκή από αυτήν της οποίας τυγχάνει, έτυχε ή θα ετύγχανε ένα άλλο πρόσωπο ή ομάδα προσώπων. Η καθιέρωση πρόσθετων, μη προβλεπόμενων στην οδηγία 2000/43 προϋποθέσεων δεν συμβιβάζεται με το επιδιωκόμενο από τον νομοθέτη της Ένωσης υψηλό επίπεδο προστασίας.

73. Εξάλλου, πρέπει να γίνει δεκτό ότι αν η οδηγία 2000/43 προϋπέθετε προσβολή δικαιωμάτων θα το είχε ορίσει ρητώς, όπως, παραδείγματος χάριν, συνέβη στο άρθρο 7, παράγραφος 1, της οδηγίας όσον αφορά το ζήτημα την έννομης προστασίας. Εξ αντιδιαστολής συνάγεται ότι για την ύπαρξη δυσμενούς διακρίσεως δεν απαιτείται να θίγονται, με οποιοδήποτε τρόπο, δικαιώματα ή συμφέροντα.

74. Συνεπώς, δεδομένου ότι η οδηγία 2000/43 δεν απαιτεί να θίγονται δικαιώματα ή συμφέροντα που έχουν κατοχυρωθεί με νόμο, δεν είναι κρίσιμο το ζήτημα αν οι καταναλωτές έχουν αξίωση ή δικαίωμα για πρόσβαση σε δωρεάν παρεχόμενους μετρητές κατανάλωσης ρεύματος, είτε δυνάμει του εθνικού δικαίου είτε δυνάμει του δικαίου της Ένωσης.

75. Στο πλαίσιο αυτό ανακύπτει όμως το συνακόλουθο ερώτημα αν είναι σύμφωνες προς το δίκαιο της Ένωσης εθνικές διατάξεις που θέτουν ως προϋπόθεση για την ύπαρξη δυσμενούς διακρίσεως μια τέτοιου είδους προσβολή δικαιωμάτων ή συμφερόντων που έχουν κατοχυρωθεί με νόμο.

76. Στο ερώτημα αυτό θα πρέπει να δοθεί αρνητική απάντηση. Πράγματι, σκοπός της οδηγίας 2000/43 είναι ο καθορισμός ελάχιστων προϋποθέσεων για την εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως και για την αποφυγή των δυσμενών διακρίσεων. Βέβαια, η οδηγία ρητώς επιτρέπει στα κράτη μέλη τη θέσπιση ή διατήρηση διατάξεων που είναι ευνοϊκότερες για τους ενδιαφερόμενους από τις επιταγές του δικαίου της Ένωσης [50]. Δεν είναι όμως σύμφωνες προς την οδηγία εθνικές διατάξεις που είναι λιγότερο ευνοϊκές για τους ενδιαφερόμενους και, συνεπώς, υπολείπονται των ελάχιστων προϋποθέσεων του δικαίου της Ένωσης. Αυτό όμως ακριβώς το αποτέλεσμα θα είχε η απαίτηση να θίγονται δικαιώματα ή συμφέροντα που έχουν κατοχυρωθεί με νόμο, ως πρόσθετη προϋπόθεση εσωτερικού δικαίου για την ύπαρξη δυσμενούς διακρίσεως.

77. Όσον αφορά το τελευταίο σκέλος του τέταρτου προδικαστικού ερωτήματος, με το οποίο η KZD ερωτά πώς πρέπει να ενεργήσει το εθνικό δικαστήριο σε περίπτωση που οι βουλγαρικές διατάξεις δεν είναι σύμφωνες προς την οδηγία 2000/43, αρκεί η παραπομπή στην πάγια νομολογία του Δικαστηρίου: οι εθνικές διατάξεις πρέπει, στο μέτρο του δυνατού, να ερμηνεύονται και να εφαρμόζονται στην κύρια δίκη κατά τρόπο σύμφωνο προς την οδηγία. Τα εθνικά δικαστήρια οφείλουν, συνεπώς, να ερμηνεύουν το εσωτερικό δίκαιο, στο μέτρο του δυνατού, υπό το πρίσμα του γράμματος και του σκοπού της

49 — Απόφαση της 10ης Ιουλίου 2008, C-54/07, Feryn (Συλλογή 2008, σ. I-5187, σκέψη 25).

50 — Βλ. το άρθρο 6, παράγραφος 1, καθώς και την εικοστή πέμπτη αιτιολογική σκέψη της οδηγίας 2000/43.

οδηγίας, ώστε να επιτευχθεί το αποτέλεσμα που αυτή επιδιώκει [51]. Τα εθνικά δικαστήρια είναι υποχρεωμένα, λαμβάνοντας υπόψη το σύνολο του εσωτερικού δικαίου και εφαρμόζοντας μεθόδους ερμηνείας που αναγνωρίζονται από το δίκαιο αυτό, να χρησιμοποιούν κάθε δυνατότητα εντός των ορίων της αρμοδιότητάς τους προκειμένου να εξασφαλίζουν την πλήρη αποτελεσματικότητα της επίμαχης οδηγίας και να καταλήγουν σε λύση σύμφωνη προς τον σκοπό που επιδιώκει η οδηγία αυτή [52].

78. Βάσει των πληροφοριών που τέθηκαν στη διάθεση του Δικαστηρίου, δεν υπάρχει καμία ένδειξη ότι είχε αποκλειστεί, στην κύρια δίκη, η δυνατότητα ερμηνείας και εφαρμογής των κρίσιμων διατάξεων του βουλγαρικού δικαίου, δηλαδή των διατάξεων του ZZD, κατά τρόπο σύμφωνο προς την οδηγία 2000/43.

79. Εάν, παρ' όλα αυτά, η KZD κατέληγε στο συμπέρασμα ότι δεν είναι δυνατή η σύμφωνη προς την οδηγία ερμηνεία και εφαρμογή του βουλγαρικού δικαίου, θα έπρεπε να ληφθεί υπόψη το εξής: ο V. H. Belov δεν μπορεί, βέβαια, να αντλήσει άμεσα από την οδηγία 2000/43 αξιώσεις κατά των επιχειρήσεων CEB και CRB. Και τούτο διότι μια οδηγία, αυτή καθαυτή, δεν γεννά υποχρεώσεις εις βάρος ιδιώτη και, επομένως, δεν μπορεί να γίνει επίκλησή της έναντι αυτού [53].

80. Η απαγόρευση των δυσμενών διακρίσεων λόγω φυλετικής και εθνοτικής καταγωγής αποτελεί όμως γενική αρχή του δικαίου της Ένωσης, που έχει διατυπωθεί στο πρωτογενές δίκαιο στο άρθρο 21 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων και απλώς συγκεκριμενοποιείται στην οδηγία 2000/43 [54], όπως ακριβώς, παραδείγματος χάριν, η περίπτωση της απαγόρευσης των διακρίσεων λόγω της ηλικίας ή του γενετήσιου προσανατολισμού στην οδηγία 2000/78 [55] και αντίθετα από περιπτώσεις όπως, παραδείγματος χάριν, το δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών [56].

81. Η αρχή της ίσης μεταχειρίσεως έχει ιδιαίτερη σημασία σε έννομες σχέσεις όπως η προκείμενη, στις οποίες αντιπαρατίθενται, από τη μία πλευρά, καταναλωτές και, από την άλλη πλευρά, πάροχοι υπηρεσιών κοινής ωφελείας. Πράγματι, αυτού του είδους οι έννομες σχέσεις χαρακτηρίζονται στη δομή τους, όπως οι σχέσεις εργασίας, από ανισορροπία μεταξύ των μερών.

82. Τουλάχιστον σε μια τέτοια περίπτωση παρίσταται δικαιολογημένο να μην τύχουν εφαρμογής και μεταξύ ιδιωτών οι εθνικές διατάξεις που είναι αντίθετες προς την απορρέουσα από τα θεμελιώδη δικαιώματα απαγόρευση των διακρίσεων. Τούτο ισχύει ακόμη περισσότερο επειδή, σε μια περίπτωση όπως η προκείμενη, ο ιδιώτης δεν καθίσταται άμεσα φορέας του θεμελιώδους δικαιώματος, αλλά το θεμελιώδες δικαίωμα εφαρμόζεται μόνον ως μέτρο ελέγχου για τη νομιμότητα του εσωτερικού δικαίου.

51 — Πάγια νομολογία· βλ., ενδεικτικώς, αποφάσεις της 13ης Νοεμβρίου 1990, C-106/89, Marleasing (Συλλογή 1990, σ. I-4135, σκέψη 8), της 5ης Οκτωβρίου· 2004, C-397/01 έως C-403/01, Pfeiffer κ.λπ. (Συλλογή 2004, σ. I-8835, σκέψη 113), της 15ης Απριλίου 2008, C-268/06, Impact (Συλλογή 2008, σ. I-2483, σκέψη 98), της 19ης Ιανουαρίου 2010, C-555/07, Kücükdeveci (Συλλογή 2010, σ. I-365, σκέψη 48), και της 24ης Ιανουαρίου 2012, C-282/10, Dominguez (σκέψη 24).

52 — Βλ., συναφώς, τις προπαρατεθείσες στην υποσημείωση 51 αποφάσεις Pfeiffer κ.λπ. (σκέψεις 115 έως 119), Impact (σκέψη 101) και Dominguez (σκέψη 27)· ομοίως, την απόφαση της 10ης Απριλίου 1984, 14/83, von Colson και Kamann (Συλλογή 1984, σ. 1891, σκέψη 28: «εξαντλώντας τα περιθώρια εκτίμησης που του παρέχει το εθνικό του δίκαιο»).

53 — Απόφαση της 14ης Ιουλίου 1994, C-91/92, Faccini Dori (Συλλογή 1994, σ. I-3325, σκέψη 20)· βλ., επιπλέον, τις προπαρατεθείσες στην υποσημείωση 51 αποφάσεις Pfeiffer κ.λπ. (σκέψη 108), Kücükdeveci (σκέψη 46) και Dominguez (σκέψη 37).

54 — Στο ίδιο πνεύμα, απόφαση Runevič-Vardyn και Wardyn (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 44, σκέψη 43).

55 — Η νομολογία που έχει εκδοθεί επί της οδηγίας 2000/78 μπορεί, συνεπώς, να μεταφερθεί άνευ ετέρου στην οδηγία 2000/43· βλ. αποφάσεις της 22ας Νοεμβρίου 2005, C-144/04, Mangold (Συλλογή 2005, σ. I-9981, σκέψεις 74 και 75), Kücükdeveci (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 51, σκέψεις 51 και 53), και της 10ης Μαΐου 2011, C-147/08, Römer (Συλλογή 2011, σ. I-3791, ιδίως σκέψη 59).

56 — Η απόφαση Dominguez (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 51), που εκδόθηκε σχετικά με την ετήσια άδεια μετ' αποδοχών, δεν αφορούσε μια έκφραση της γενικής αρχής της ίσης μεταχειρίσεως, κατά την έννοια του άρθρου 21 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, αλλά, αντιθέτως, ένα δικαίωμα που βρίσκει την έκφρασή του στο άρθρο 31, παράγραφος 2, του τίτλου «Αλληλεγγύη», του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων.Ι

83. Κατά συνέπεια, συνοψίζοντας, η ύπαρξη άμεσης ή έμμεσης δυσμενούς διακρίσεως κατά την έννοια του άρθρου 2, παράγραφος 2, της οδηγίας 2000/43 δεν προϋποθέτει να θίγονται δικαιώματα ή συμφέροντα που έχουν κατοχυρωθεί με νόμο. Αντιθέτως, αρκεί οποιαδήποτε συμπεριφορά η οποία συνιστά λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση ενός προσώπου έναντι άλλου λόγω της φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής του, ή η οποία μπορεί να θέσει πρόσωπα συγκεκριμένης φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής σε μειονεκτική θέση συγκριτικά με άλλα πρόσωπα. Δεν είναι σύμφωνες προς την οδηγία 2000/43 εθνικές διατάξεις που εξαρτούν την ύπαρξη δυσμενούς διακρίσεως από την προσβολή δικαιωμάτων ή συμφερόντων που έχουν κατοχυρωθεί με νόμο. Ο εθνικός δικαστής οφείλει, συναφώς, να προβεί σε σύμφωνη προς το δίκαιο της Ένωσης ερμηνεία του εθνικού δικαίου και, σε περίπτωση που αυτή δεν είναι δυνατή, δεν πρέπει να εφαρμόζει τις εθνικές διατάξεις που είναι αντίθετες προς την απορρέουσα από τα θεμελιώδη δικαιώματα απαγόρευση των διακρίσεων.

84. Στο πλαίσιο αυτό, παρέλκει η εξέταση του περιεχομένου του τρίτου προδικαστικού ερωτήματος.

8. Απαιτήσεις για την απόδειξη και την ενδεχόμενη δικαιολόγηση δυσμενούς διακρίσεως (πέμπτο και έκτο προδικαστικό ερώτημα)

85. Το πέμπτο και το έκτο προδικαστικό ερώτημα αφορούν, αφενός, το βάρος αποδείξεως για την ύπαρξη δυσμενούς διακρίσεως, που ρυθμίζεται στο άρθρο 8 της οδηγίας 2000/43. Αφετέρου, η KZD ερωτά, κατ' ουσίαν, κατά πόσον η περιγραφείσα τοποθέτηση των μετρητών κατανάλωσης ρεύματος στις δύο συνοικίες Ρομά, υπό τις συγκεκριμένες περιστάσεις της διαφοράς της κύριας δίκης, συνιστά δυσμενή διάκριση κατά την έννοια της οδηγίας και, αν συντρέχει η περίπτωση αυτή, τι είδους διάκριση, καθώς και κατά πόσον μια ενδεχόμενη διάκριση είναι δικαιολογημένη.

α) Αντιστροφή του βάρους αποδείξεως (άρθρο 8, παράγραφος 1, της οδηγίας 2000/43)

86. Το άρθρο 8, παράγραφος 1, της οδηγίας 2000/43 ορίζει ότι «όταν ένα πρόσωπο που θεωρεί εαυτό ζημιωθέν από τη μη τήρηση της αρχής της ίσης μεταχείρισης προσάγει, [...] πραγματικά περιστατικά, από τα οποία τεκμαίρεται η ύπαρξη άμεσης ή έμμεσης διάκρισης, θα εναπόκειται στον εναγόμενο να αποδείξει ότι δεν υπήρξε παραβίαση της αρχής της ίσης μεταχείρισης.»

87. Στο πλαίσιο αυτό, η KZD ερωτά σε ποιό μέτρο τα προσαγόμενα πραγματικά περιστατικά πρέπει να καθιστούν δυνατό το «συμπέρασμα» περί υπάρξεως δυσμενούς διακρίσεως ή κατά πόσον αρκεί απλώς να τεκμαίρεται η ύπαρξη διακρίσεως. Σύμφωνα με όσα εκθέτει η KZD, υφίστανται διαφορές μεταξύ του κειμένου της οδηγίας 2000/43 στις διάφορες γλώσσες. Το κείμενο στη βουλγαρική γλώσσα απαιτεί να προσάγονται πραγματικά περιστατικά «από τα οποία να δύναται να συναχθεί το συμπέρασμα» ότι πρόκειται για δυσμενή διάκριση, ενώ τα κείμενα στην αγγλική και τη γερμανική γλώσσα απαιτούν μόνον να «γίνεται δεκτή» ή να «τεκμαίρεται» δυσμενής διάκριση. «Συμπέρασμα» όμως για την ύπαρξη δυσμενούς διακρίσεως μπορεί να συναχθεί μόνον αν ο βαθμός βεβαιότητος είναι υψηλότερος σε σύγκριση με την περίπτωση που η διάκριση «γίνεται δεκτή» ή «τεκμαίρεται». Στην εθνική πρακτική η αντίστοιχη διάταξη του ZZD χρησιμοποιήθηκε μέχρι τώρα ως μέτρο για την απόδειξη, υπό την έννοια ότι απαιτείται ιδιαιτέρως υψηλός βαθμός βεβαιότητος. Απαιτήθηκε βαθμός βεβαιότητος που υπερβαίνει το επίπεδο του απλού τεκμηρίου και της αμφιβολίας και προσεγγίζει την πλήρη απόδειξη της διακρίσεως. Με το ερώτημά της η KZD ερωτά, συνεπώς, πόσο υψηλός πρέπει να είναι ο βαθμός της ακρίβειας με την οποία πρέπει ο προσφεύγων να εκθέτει τη δυσμενή διάκριση.

88. Τα κείμενα του άρθρου 8, παράγραφος 1, της οδηγίας 2000/43 στις διάφορες γλώσσες που συνέκρινα [57] απαιτούν ομόφωνα μόνον να «τεκμαίρεται» η ύπαρξη διακρίσεως [58], και όχι να συνάγεται βέβαιο «συμπέρασμα» περί της υπάρξεως αυτής. Και στην εικοστή πρώτη αιτιολογική σκέψη της οδηγίας ορίζεται ότι το βάρος αποδείξεως αντιστρέφεται «όταν πιθανολογείται διακριτική μεταχείριση» [59]. Πέραν αυτού, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή επισημαίνει στις παρατηρήσεις της ότι ακόμη και από το κείμενο της οδηγίας 2000/43 στη βουλγαρική γλώσσα δεν προκύπτει δεσμευτική απαίτηση υψηλότερου βαθμού βεβαιότητος, διότι και στη γλώσσα αυτή το κείμενο της οδηγίας απαιτεί μόνον πραγματικά περιστατικά «*δυνάμενα* να οδηγήσουν στο συμπέρασμα» ότι υφίσταται δυσμενής διάκριση.

89. Η εν λόγω έννομη κατάσταση είναι αντίστοιχη αυτής που ισχύει σε περιπτώσεις δυσμενούς διακρίσεως λόγω φύλου. Το Δικαστήριο έχει αποφανθεί αναφορικά με το άρθρο 4, παράγραφος 1, της οδηγίας 97/80/ΕΚ [60], το γράμμα του οποίου είναι σχεδόν πανομοιότυπο με αυτό του άρθρου 8, παράγραφος 1, της οδηγίας 2000/43 –καθώς και με αυτό του άρθρου 10, παράγραφος 1, της οδηγίας 2000/78– [61], ότι το βάρος αποδείξεως αντιστρέφεται, αρκεί να πιθανολογείται διακριτική μεταχείριση [62].

90. Η νομολογία εκείνη μπορεί, χωρίς προβλήματα, να μεταφερθεί στην κρίσιμη εν προκειμένω ρύθμιση [63]. Κάθε άλλη, συσταλτική ερμηνεία του άρθρου 8, παράγραφος 1, της οδηγίας 2000/43 θα έθετε σε κίνδυνο την πρακτική του αποτελεσματικότητα και θα καθιστούσε κενή περιεχομένου τη διάταξη περί αντιστροφής του βάρους αποδείξεως. Χωρίς όμως τέτοια αντιστροφή του βάρους αποδείξεως, θα ήταν τελικώς εφαρμοστέοι οι συνήθεις κανόνες περί του βάρους αποδείξεως, με αποτέλεσμα όποιος πιστεύει ότι είναι θύμα δυσμενούς διακρίσεως να πρέπει να επικαλεστεί και να αποδείξει όλα τα απαραίτητα πραγματικά περιστατικά που στηρίζουν τον ισχυρισμό του και καθιστούν δυνατή, με επαρκή βεβαιότητα, τη διαπίστωση δυσμενούς διακρίσεως.

91. Ακριβώς όμως για να αποφευχθούν τέτοιες δυσχέρειες και να βελτιωθεί η κατάσταση των ενδεχόμενων θυμάτων διακρίσεων θεσπίστηκε η αντιστροφή του βάρους αποδείξεως. Εξυπηρετεί την ενίσχυση της θέσεως του ενδεχομένου θύματος. Μια εθνική πρακτική, όπως αυτή περιγράφεται από την KZD, θα ήταν εκ διαμέτρου αντίθετη προς τον σκοπό αυτό, διότι η απαίτηση επικλήσεως και αποδείξεως πραγματικών περιστατικών που επιτρέπουν τη συναγωγή βεβαίου συμπεράσματος περί της υπάρξεως διακρίσεως είναι, τελικώς, ταυτόσημη με τη συνήθη κατανομή του βάρους αποδείξεως. Με τον τρόπο αυτό, το άρθρο 8, παράγραφος 1, της οδηγίας 2000/43 ουδόλως θα επέφερε βελτίωση της δικονομικής θέσεως ενδεχομένων θυμάτων διακρίσεων.

57 — Βλ., συναφώς, το γερμανικό («Tatsachen glaubhaft machen, die […] vermuten lassen»), ελληνικό («προσάγει [...] πραγματικά περιστατικά, από τα οποία τεκμαίρεται»), αγγλικό («establish […] facts from which it may be presumed»), ισπανικό («alegue […] hechos que permitan presumir»), γαλλικό («établit […] des faits qui permettent de présumer»), ιταλικό («espongono […] fatti dai quali si può presumere»), ολλανδικό («feiten aanvoeren die […] kunnen doen vermoeden»), πολωνικό («przedstawia... fakty, z których można domniemywać»), πορτογαλικό («apresentar […] elementos de facto constitutivos da presunção») και σουηδικό κείμενο («lägger fram fakta som ger anledning att anta») του άρθρου 8, παράγραφος 1, της οδηγίας 2000/43.

58 — Στο ίδιο πνεύμα, απόφαση Feryn (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 49, σκέψη 30).

59 — Στο ίδιο πνεύμα έχει συνταχθεί το κείμενο της εικοστής πρώτης αιτιολογικής σκέψεως της οδηγίας 2000/43 σε πολλές άλλες γλώσσες: «a prima facie case of discrimination» (αγγλική γλώσσα), «όταν πιθανολογείται διακριτική μεταχείριση» (ελληνική γλώσσα), «una presunta discriminacion» (ισπανική γλώσσα), «une présomption de discrimination» (γαλλική γλώσσα), «una presunzione di discriminazione» (ιταλική γλώσσα), «domniemani[e] dyskryminacji» (πολωνική γλώσσα), «presumíveL discriminação» (πορτογαλική γλώσσα) και «ett prima facie-falL av diskriminering» (σουηδική γλώσσα).

60 — Οδηγία του Συμβουλίου, της 15ης Δεκεμβρίου 1997, σχετικά με το βάρος απόδειξης σε περιπτώσεις διακριτικής μεταχειρίσεως λόγω φύλου (ΕΕ 1998, L 14, σ. 6).

61 — Απόφαση της 19ης Απριλίου 2012, C-415/10, Meister (σκέψη 35)· βλ., επίσης, τις προτάσεις του γενικού εισαγγελέα Poiares Maduro της 12ης Μαρτίου 2008 επί της υποθέσεως Feryn (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 49, σημείο 22).

62 — Απόφαση της 10ης Μαρτίου 2005, C-196/02, Νικολούδη (Συλλογή 2005, σ. I-1789, σκέψη 74 σε συνδυασμό με σκέψη 68)· στο ίδιο πνεύμα, απόφαση της 21ης Ιουλίου 2011, C-104/10, Kelly (Συλλογή 2011, σ. I-6813, σκέψη 30). Ομοίως, προηγουμένως –ως προς το νομικό καθεστώς που προηγήθηκε της οδηγίας 97/80– απόφαση της 30ής Μαρτίου 2000, C-236/98, JämO (Συλλογή 2000, σ. I-2189, σκέψη 53): «[...] σε περίπτωση εμφανούς διακρίσεως [...]».

63 — Στο πνεύμα αυτό, απόφαση Meister (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 61, σκέψεις 34 έως 40).

92. Η ερμηνεία του άρθρου 8, παράγραφος 1, της οδηγίας 2000/43 την οποία υιοθετώ δεν παραβιάζει ούτε την αρχή της δίκαιης δίκης σε βάρος των CEB και CRB. Αντιθέτως, ο νομοθέτης, με τη ρύθμιση περί αντιστροφής του βάρους αποδείξεως σε όλες τις οδηγίες κατά των διακρίσεων, επέλεξε μια λύση που οδηγεί σε δίκαιη εξισορρόπηση των συμφερόντων του θύματος της διακρίσεως και αυτών του εκάστοτε αντιδίκου του[64]. Ειδικότερα, με την εν λόγω ρύθμιση δεν καταργείται πλήρως αλλά απλώς τροποποιείται το βάρος αποδείξεως που φέρει το ενδεχόμενο θύμα διακρίσεως.

93. Εν προκειμένω, είναι βεβαίως δυνατόν η αντιστροφή του βάρους αποδείξεως να έχει ως αποτέλεσμα να υποχρεωθούν οι CEB και CRB να παράσχουν στο αιτούν δικαστήριο εξηγήσεις προς δικαιολόγηση μιας ενδεχομένως πολύ παλιάς αποφάσεως επιχειρηματικής πολιτικής περί διαφορετικής τοποθετήσεως των μετρητών κατανάλωσης ρεύματος στις συνοικίες Ρομά σε σχέση με ό,τι συνηθίζεται κατά κανόνα στη Βουλγαρία. Αυτό όμως το βάρος επικλήσεως είναι εύλογο μόνο διότι οι σχετικές πληροφορίες προέρχονται από τη σφαίρα και τον τομέα ευθύνης αυτών ακριβώς των επιχειρήσεων ή των δικαιοπαρόχων τους. Εξάλλου, η επιχείρηση διανομής ενέργειας χαρακτήρισε, στη διαφορά της κύριας δίκης, τους λόγους για τη διαφορετική τοποθέτηση των μετρητών κατανάλωσης ρεύματος στις οικείες δύο συνοικίες ως «παγκοίνως γνωστούς»[65], ώστε δεν θα πρέπει να είναι δύσκολο για αυτή να επιχειρηματολογήσει για τη δικαιολόγηση του εν λόγω μέτρου.

94. Συνοψίζοντας, για την αντιστροφή του βάρους αποδείξεως κατά το άρθρο 8, παράγραφος 1, της οδηγίας 2000/43 αρκεί, συνεπώς, τα πρόσωπα που πιστεύουν ότι θίγονται λόγω της μη εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως να αποδείξουν πραγματικά περιστατικά από τα οποία πιθανολογείται δυσμενής διάκριση.

β) Το είδος της δυσμενούς διακρίσεως (άρθρο 2, παράγραφος 2, της οδηγίας 2000/43)

95. Το κατά πόσον περιστατικά όπως αυτά που περιγράφονται στο δεύτερο σκέλος του πέμπτου προδικαστικού ερωτήματος είναι κατάλληλα να θεμελιώσουν τέτοια πιθανολόγηση της υπάρξεως διακρίσεως θα πρέπει να το κρίνει η ίδια η KZD, διότι μόνο σε αυτήν εναπόκειται η διαπίστωση και εκτίμηση των πραγματικών περιστατικών, καθώς και η εφαρμογή του δικαίου στη συγκεκριμένη περίπτωση[66]. Το Δικαστήριο δύναται όμως να παράσχει στην KZD όλα τα χρήσιμα στοιχεία που θα τη διευκολύνουν στην επίλυση της διαφοράς της κύριας δίκης[67]. Λαμβάνοντας υπόψη τις αμφιβολίες που εξέφρασε, συναφώς, η KZD στην αίτηση για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως και την περιοριστική νομολογία του βουλγαρικού ανώτατου διοικητικού δικαστηρίου σε παρόμοιες περιπτώσεις, την οποία παραθέτει η KZD, το Δικαστήριο θα πρέπει να παράσχει τέτοιου είδους στοιχεία, ενώ ιδιαίτερη προσοχή πρέπει, προπαντός, να δοθεί στις ακόλουθες σκέψεις.

96. Στις δύο συνοικίες της Montana που χαρακτηρίζονται ως συνοικίες Ρομά, οι μετρητές κατανάλωσης ρεύματος, πλην μεμονωμένων εξαιρέσεων, τοποθετήθηκαν στους στύλους της επιχείρησης διανομής ηλεκτρικής ενέργειας σε μη προσβάσιμο ύψος 7 μέτρων, ενώ οπουδήποτε αλλού οι μετρητές κατανάλωσης ρεύματος τοποθετήθηκαν σε ύψος που παρέχει τη δυνατότητα οπτικού ελέγχου.

64 — Βλ., στο πνεύμα αυτό, τις προτάσεις του γενικού εισαγγελέα P. Mengozzi της 12ης Ιανουαρίου 2012, επί της υποθέσεως Meister (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 61, σημείο 22).

65 — Βλ. προδικαστικό ερώτημα υπ' αριθ. 5.3, στοιχείο γ'.

66 — Βλ. τη δέκατη πέμπτη αιτιολογική σκέψη της οδηγίας 2000/43: «Αρμόδια για την εκτίμηση των γεγονότων, από τα οποία μπορεί να συναχθεί άμεση ή έμμεση διάκριση, είναι τα εθνικά δικαστήρια ή άλλοι αρμόδιοι φορείς, σύμφωνα με τους κανόνες του εθνικού δικαίου ή την πρακτική». Αυτό είναι σύμφωνο προς την πάγια νομολογία σχετικά με τη διαδικασία εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως, βλ., μεταξύ πολλών άλλων, τις αποφάσεις της 1ης Ιουλίου 2008, C-49/07, MOTOE (Συλλογή 2008, σ. I-4863, σκέψη 30), της 8ης Σεπτεμβρίου 2010, C-409/06, Winner Wetten (Συλλογή 2010, σ. I-8015, σκέψη 49), και Kelly (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 62, σκέψη 31).

67 — Πάγια νομολογία· βλ. απόφαση Feryn (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 49, σκέψη 19) και MOTOE (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 66, σκέψη 30), περαιτέρω αποφάσεις της 2ας Δεκεμβρίου 2009, C-358/08, Aventis Pasteur (Συλλογή 2009, σ. I-11305, σκέψη 50), και της 6ης Σεπτεμβρίου 2011, C-163/10, Patriciello (Συλλογή 2011, σ. I-7565, σκέψη 21).

97. Ούτε από τη διάταξη περί προδικαστικής παραπομπής ούτε από τις παρατηρήσεις των μετεχόντων στη διαδικασία προκύπτουν οποιαδήποτε συγκεκριμένα στοιχεία που να υποδηλώνουν ότι αυτός ο ιδιαίτερος τρόπος τοποθετήσεως των μετρητών κατανάλωσης ρεύματος στις δύο συνοικίες Ρομά επελέγη *λόγω* της εθνοτικής καταγωγής των κατοίκων των εν λόγω συνοικιών ή οφείλεται σε γεγονός που συνδέεται άρρηκτα με την εθνοτική τους καταγωγή. Αντιθέτως, το μέτρο αυτό θίγει, όπως τουλάχιστον προκύπτει, τους καταναλωτές των συνοικιών αυτών μόνον λόγω της ιδιότητάς τους ως κατοίκων. Συνεπώς, με βάση τις διαθέσιμες εν προκειμένω πληροφορίες, δεν υφίστανται ενδείξεις για άμεση δυσμενή διάκριση λόγω εθνοτικής καταγωγής (άρθρο 2, παράγραφος 2, στοιχείο α′, της οδηγίας 2000/43).

98. Ελλείψει συγκεκριμένων στοιχείων, η πρακτική της τοποθετήσεως των μετρητών κατανάλωσης ρεύματος σε ύψος 7 μέτρων, δεν μπορεί, περαιτέρω, να θεωρηθεί ως συμπεριφορά «συνδεόμενη με (την) εθνοτική καταγωγή» των κατοίκων των δύο συνοικιών Ρομά με σκοπό ή αποτέλεσμα την προσβολή της αξιοπρέπειάς τους και τη δημιουργία ταπεινωτικού οικιστικού περιβάλλοντος για αυτούς. Κατά συνέπεια, βάσει των διαθέσιμων πληροφοριών, δεν μπορεί να γίνει δεκτή ούτε η ύπαρξη «παρενοχλήσεως» κατά την έννοια του άρθρου 2, παράγραφος 3, της οδηγίας 2000/43.

99. Είναι όμως βέβαιο ότι οι εν λόγω δύο συνοικίες κατοικούνται, ως επί το πλείστον, από πρόσωπα που ανήκουν στην πληθυσμιακή ομάδα των Ρομά[68]. Συνεπώς, η πρακτική της τοποθετήσεως μετρητών κατανάλωσης ρεύματος σε ύψος 7 μέτρων, είναι, κατ' αρχήν, ικανή να επηρεάσει πρόσωπα της συγκεκριμένης εθνοτικής καταγωγής και να τα θέσει σε μειονεκτική θέση συγκριτικά με άλλα πρόσωπα, αφού, στην πράξη, γίνονται αδύνατοι για αυτά ή τουλάχιστον δυσχεραίνονται υπερβολικά οι οπτικοί έλεγχοι των μετρητών κατανάλωσης ρεύματος που τα αφορούν. Υπό τις συνθήκες αυτές, πρέπει να γίνει δεκτό ότι σε μια περίπτωση όπως η προκείμενη πιθανολογείται έμμεση διάκριση λόγω εθνοτικής καταγωγής (άρθρο 2, παράγραφος 2, στοιχείο β′, της οδηγίας 2000/43).

γ) Δικαιολόγηση (άρθρο 2, παράγραφος 2, στοιχείο β′, της οδηγίας 2000/43)

100. Αντιθέτως προς την άμεση διάκριση λόγω φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, η οποία δεν μπορεί κατ' αρχήν να δικαιολογηθεί, ελλείψει σχετικής ρυθμίσεως στην οδηγία 2000/43[69], το άρθρο 2, παράγραφος 2, στοιχείο β′, της οδηγίας 2000/43 ορίζει, όσον αφορά τις έμμεσες διακρίσεις, ότι οι εν λόγω διατάξεις, κριτήρια ή πρακτικές επιτρέπονται εφόσον δικαιολογούνται αντικειμενικά από ένα θεμιτό σκοπό και τα μέσα επίτευξης αυτού του σκοπού είναι πρόσφορα και αναγκαία, δηλαδή, τελικώς, σύμφωνα προς την αρχή της αναλογικότητας[70]. Η διατύπωση αυτή ανταποκρίνεται στις επιταγές που αναγνωρίζονται γενικώς στο δίκαιο της Ένωσης για τη δικαιολόγηση έμμεσης άνισης μεταχειρίσεως.

1. Θεμιτός σκοπός

101. Από την αίτηση προδικαστικής αποφάσεως καθώς και από τις γραπτές και προφορικές παρατηρήσεις των CEB και CRB προκύπτει ότι το μέτρο της τοποθετήσεως των μετρητών κατανάλωσης ρεύματος σε ύψος 7 μέτρων ελήφθη λόγω πληθώρας απλήρωτων λογαριασμών ηλεκτρικού ρεύματος και ως αντίδραση σε πολυάριθμες παράνομες παρεμβάσεις στις υποδομές του

68 — Λαμβανομένης υπόψη αυτής της πραγματικής καταστάσεως, παρέλκει στην προκειμένη περίπτωση η περαιτέρω εξέταση των περιστατικών που αναφέρονται στο προδικαστικό ερώτημα υπ' αριθ. 5.3, στοιχεία α′ και β′.

69 — Διαφορετική μεταχείριση προσώπων *λόγω* της φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής τους είναι δυνατή μόνον εφόσον τα πρόσωπα αυτά δεν βρίσκονται σε ανάλογη κατάσταση (βλ. άρθρο 2, παράγραφος 2, στοιχείο α′, της οδηγίας 2000/43).

70 — Βλ., συναφώς, σχετικά με τη δικαιολόγηση διακρίσεως λόγω ηλικίας κατά την έννοια της οδηγίας 2000/78, τις προτάσεις μου της 6ης Μαΐου 2010 επί της υποθέσεως C-499/08, Andersen (απόφαση της 12ης Οκτωβρίου 2010, Συλλογή 2010, σ. I-9343, σημεία 46 και 47).

δικτύου προμήθειας ηλεκτρικής ενέργειας, καθώς και σε αλλοιώσεις ενδείξεων και παράνομες υποκλοπές ρεύματος στις οικείες συνοικίες. Σκοπός του μέτρου είναι να παρεμποδίσει μελλοντικά την απάτη και τις καταστρατηγήσεις και να συμβάλει στην εξασφάλιση της ποιότητας οικονομικώς προσβάσιμου εφοδιασμού με ηλεκτρική ενέργεια προς το συμφέρον όλων των καταναλωτών.

102. Η πρόληψη και καταπολέμηση της απάτης και των καταστρατηγήσεων, καθώς και η διασφάλιση ασφαλούς και ποιοτικού ενεργειακού εφοδιασμού στα κράτη μέλη, αποτελούν θεμιτούς σκοπούς που αναγνωρίζονται από το δίκαιο της Ένωσης[71].

2. Έλεγχος συμφωνίας προς την αρχή της αναλογικότητας

103. Απομένει όμως να εξεταστεί κατά πόσον, για την επίτευξη των σκοπών αυτών, ήταν σύμφωνο προς την αρχή της αναλογικότητας να τοποθετηθούν οι μετρητές κατανάλωσης ρεύματος στις δύο εν λόγω συνοικίες σε ύψος 7 μέτρων. Αυτό θα προϋπέθετε, κατά το άρθρο 2, παράγραφος 2, στοιχείο β', της οδηγίας 2000/43, ότι το εν λόγω μέτρο είναι «πρόσφορο και αναγκαίο» για την επίτευξη του επιδιωκόμενου θεμιτού σκοπού.

104. Το γεγονός ότι η CEB και η CRB ισχυρίζονται ότι οι λόγοι που οδήγησαν στη λήψη του επίδικου μέτρου είναι «παγκοίνως γνωστοί»[72] δεν απαλλάσσει αυτές τις δύο επιχειρήσεις από την υποχρέωση να αποδείξουν ότι δεν παραβιάστηκε η αρχή της ίσης μεταχειρίσεως (άρθρο 8, παράγραφος 1, της οδηγίας 2000/43). Και τούτο διότι το κατά πόσον είναι γνωστές οι αιτίες συγκεκριμένης συμπεριφοράς επιχειρήσεων δεν σημαίνει οπωσδήποτε ότι η συμπεριφορά αυτή δικαιολογείται και, ειδικότερα, ότι είναι σύμφωνη προς την αρχή της αναλογικότητας.

1. «Πρόσφορος» (κατάλληλος) χαρακτήρας του μέτρου

105. «Πρόσφορο», κατά την έννοια του άρθρου 2, παράγραφος 2, στοιχείο β', της οδηγίας 2000/43, είναι ένα μέτρο οσάκις είναι κατάλληλο να επιτύχει τον επιδιωκόμενο θεμιτό σκοπό[73], πράγμα που στην προκειμένη περίπτωση σημαίνει ότι το μέτρο πράγματι μπορεί να παρεμποδίσει την απάτη και τις καταστρατηγήσεις και να συμβάλει στη διασφάλιση της ποιότητας του εφοδιασμού με ηλεκτρική ενέργεια.

106. Είναι αναμφίβολο ότι οι αλλοιώσεις των ενδείξεων και οι παράνομες υποκλοπές ρεύματος δυσχεραίνονται όταν οι μετρητές κατανάλωσης ρεύματος και τα κυτία σύνδεσης τοποθετούνται σε ύψος 7 μέτρων, κατά κανόνα μη προσβάσιμο στους καταναλωτές. Εκτός αυτού, η πρόληψη παράνομων παρεμβάσεων ιδιωτών στο δίκτυο ηλεκτρικής ενέργειας έχει την τάση να επηρεάζει θετικά το σύνολο των καταναλωτών ηλεκτρικής ενέργειας, διότι με τον τρόπο αυτό παρεμποδίζεται η πρόκληση ζημιών στις υποδομές και μπορεί να αποφευχθεί μια απευκτέα γενική αύξηση της τιμής της ηλεκτρικής ενέργειας για την αντιστάθμιση τέτοιου είδους ζημιών.

71 — Σχετικά με την καταπολέμηση της απάτης και των καταστρατηγήσεων εκ μέρους των εθνικών αρχών, βλ. αποφάσεις της 21ης Φεβρουαρίου 2006, C-255/02, Halifax κ.λπ. (Συλλογή 2006, σ. I-1609, σκέψεις 68 και 69), της 12ης Σεπτεμβρίου 2006, C-196/04, Cadbury Schweppes και Cadbury Schweppes Overseas (Συλλογή 2006, σ. I-7995, σκέψη 35), και της 5ης Ιουλίου 2007, C-321/05, Kofoed (Συλλογή 2007, σ. I-5795, σκέψη 38)· σχετικά με τη διασφάλιση ασφαλούς και ποιοτικού ενεργειακού εφοδιασμού στα κράτη μέλη, βλ. αποφάσεις της 10ης Ιουλίου 1984, 72/83, Campus OiL (Συλλογή 1984, σ. 2727, σκέψεις 34 και 35), της 4ης Ιουνίου 2002, C-503/99, Επιτροπή κατά Βελγίου (Συλλογή 2002, σ. I-4809, ιδίως σκέψη 55), και της 11ης Νοεμβρίου 2010, C-543/08, Επιτροπή κατά Πορτογαλίας (Συλλογή 2010, σ. I-11241, σκέψη 84).

72 — Βλ. προδικαστικό ερώτημα υπ' αριθ. 5.3, στοιχείο γ'.

73 — Βλ., συναφώς, όσον αφορά τη δικαιολόγηση δυσμενούς διακρίσεως λόγω ηλικίας κατά την έννοια της οδηγίας 2000/78, τις προτάσεις μου επί της υποθέσεως Andersen (προπαρατεθείσες στην υποσημείωση 70, σημείο 53). Το τελευταίο τμήμα του άρθρου 6, παράγραφος 1, πρώτο εδάφιο, της οδηγίας 2000/78 αντιστοιχεί στη διατύπωση του άρθρου 2, παράγραφος 2, στοιχείο β', της οδηγίας 2000/43 και για τον λόγο αυτό οι παρατηρήσεις μου επί της υποθέσεως Andersen μπορούν να μεταφερθούν στην υπό κρίση υπόθεση.

107. Στην αίτηση για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως επισημαίνεται επίσης ότι, παρά την εφαρμογή παρόμοιων μέτρων, όπως τα επίδικα, σε συνοικία Ρομά άλλης βουλγαρικής πόλης δεν κατέστη, στην πράξη, δυνατή η αποφυγή παράνομων παρεμβάσεων στο δίκτυο προμήθειας ηλεκτρικής ενέργειας[74]. Η CEB και η CRB αναφέρουν όμως, με τις παρατηρήσεις που υπέβαλαν ενώπιον του Δικαστηρίου, ότι, σε κάθε περίπτωση, τα ληφθέντα μέτρα περιόρισαν σε ένα ελάχιστο βαθμό τις παράνομες παρεμβάσεις και για τον λόγο αυτό αξιολογούν τα εν λόγω μέτρα, στο σύνολό τους, ως επιτυχή.

108. Συναφώς, πρέπει να επισημανθεί ότι η καταλληλότητα ενός μέτρου πρέπει πάντοτε να κρίνεται υπό το πρίσμα του επιδιωκόμενου με το εν λόγω μέτρο σκοπού. Εφόσον ένα μέτρο λαμβάνεται, όπως εν προκειμένω, ως αντίδραση σε πολυάριθμες παράνομες παρεμβάσεις στον εφοδιασμό με ηλεκτρική ενέργεια σε συγκεκριμένο τομέα, η καταλληλότητα του μέτρου αυτού δύσκολα μπορεί να εξαρτηθεί από την παντελή έλλειψη στο εξής περιπτώσεων απάτης και καταστρατηγήσεως και οποιασδήποτε προσβολής της ποιότητας του εφοδιασμού με ηλεκτρική ενέργεια. Αντιθέτως, ένα τέτοιο μέτρο θα πρέπει να θεωρηθεί κατάλληλο για την επίτευξη του θεμιτού σκοπού που επιδιώκει, αρκεί να συμβάλλει σε μια αισθητή μείωση του αριθμού παράνομων παρεμβάσεων στον εφοδιασμό με ηλεκτρική ενέργεια. Στην KZD εναπόκειται να εξετάσει κατά πόσον αυτό συμβαίνει στην υπό κρίση περίπτωση.

2. Αναγκαιότητα

109. Εάν υποτεθεί ότι το επίδικο μέτρο είναι κατάλληλο για την πρόληψη της απάτης και καταστρατηγήσεως και για τη διασφάλιση της ποιότητας του εφοδιασμού με ηλεκτρική ενέργεια, ανακύπτει περαιτέρω το ερώτημα κατά πόσον είναι, επίσης, αναγκαίο για τον σκοπό αυτό. Αναγκαίο είναι ένα μέτρο όταν ο επιδιωκόμενος θεμιτός σκοπός δεν θα μπορούσε να επιτευχθεί με άλλο ηπιότερο, εξίσου πρόσφορο μέσο. Πρέπει, συνεπώς, να ερευνηθεί κατά πόσον υπήρχαν λιγότερο επαχθή μέσα για την πρόληψη των αλλοιώσεων των ενδείξεων των μετρητών κατανάλωσης ρεύματος και των παράνομων υποκλοπών ρεύματος στις οικείες συνοικίες.

110. Στο πλαίσιο αυτό, η KZD αναφέρει, πρώτον, τη δυνατότητα τοποθέτησης των μετρητών κατανάλωσης ρεύματος σε κανονικό ύψος και διασφάλισής τους από παράνομες παρεμβάσεις με ειδικές τεχνικές εγκαταστάσεις[75].

111. Ένας τέτοιος τρόπος ενέργειας θα συνιστούσε, αναμφίβολα, λιγότερο επαχθές μέτρο έναντι των καταναλωτών ηλεκτρικής ενέργειας στις οικείες συνοικίες. Με τον τρόπο αυτό, θα διασφαλιζόταν ιδίως ότι στις συνοικίες αυτές όλοι οι καταναλωτές θα εξακολουθούσαν να μπορούν να υποβάλλουν κατά τακτά διαστήματα τους εκάστοτε μετρητές τους σε οπτικό έλεγχο, όπως φαίνεται ότι συνηθίζεται και οπουδήποτε αλλού στη Βουλγαρία.

112. Πρέπει όμως να ληφθεί υπόψη ότι η διασφάλιση των μετρητών κατανάλωσης ρεύματος με ειδικές τεχνικές εγκαταστάσεις θα συνεπαγόταν, κατά πάσα πιθανότητα, σημαντικό πρόσθετο κόστος για τις οικείες επιχειρήσεις, το οποίο θα έπρεπε, πιθανώς, να μετακυλιστεί στο σύνολο των καταναλωτών ηλεκτρικής ενέργειας. Αυτό επισημάνθηκε επανειλημμένως, κυρίως από τη CEB και τη CRB, κατά τη διαδικασία ενώπιον του Δικαστηρίου. Με την επιφύλαξη περαιτέρω ανάλυσης της προβληματικής αυτής από την KZD, φαίνεται, συνεπώς, ότι η απλή διασφάλιση των μετρητών κατανάλωσης ρεύματος με ειδικές τεχνικές εγκαταστάσεις δεν αποτελεί εξίσου πρόσφορο μέσο για την επίτευξη του επιδιωκόμενου θεμιτού σκοπού. Δεν μπορεί, συνεπώς, να προβληθεί ως επιχείρημα κατά της αναγκαιότητας των κατά τον χρόνο εκείνο εφαρμοσθέντων επίδικων μέτρων, δηλαδή της τοποθέτησης των μετρητών κατανάλωσης ρεύματος σε ύψος 7 μέτρων.

74 — Βλ., συναφώς, προδικαστικό ερώτημα υπ' αριθ. 6.3, στοιχείο ζ'.

75 — Βλ., συναφώς, προδικαστικό ερώτημα υπ' αριθ. 6.3, στοιχείο στ'.

113. Η KZD επισημαίνει, δεύτερον, ότι η CEB και η CRB έχουν τη δυνατότητα να επιβάλουν εκ των υστέρων κυρώσεις για ενδεχόμενες ζημιές ή καταστρατηγήσεις όσον αφορά τους μετρητές κατανάλωσης ρεύματος και τις υποδομές. Για τον σκοπό αυτό έχουν στη διάθεσή τους τόσο τα βοηθήματα του αστικού δικαίου, όσο και τις αρχές της ποινικής διώξεως.

114. Η CEB και η CRB αντέταξαν, ορθώς, σε αυτό ότι η εκ των υστέρων αντιμετώπιση των παραβατών συνεπάγεται συχνά σημαντική αβεβαιότητα και κόστος, λόγω, αφενός, των αποδεικτικών δυσχερειών και, αφετέρου, της αναμενόμενης απώλειας χρόνου και της έλλειψης αποτελεσματικότητας των αρμοδίων αρχών και διαδικασιών. Η CEB και η CRB επικαλούνται, επιπλέον, τους συνδεόμενους με τις επεμβάσεις στους μετρητές κατανάλωσης ρεύματος κινδύνους για τη σωματική ακεραιότητα και τη ζωή των προσώπων, οι οποίοι δεν μπορούν, επίσης, να αντιμετωπιστούν αποτελεσματικά με εκ των υστέρων ενέργειες. Με την επιφύλαξη περαιτέρω ανάλυσης της προβληματικής αυτής από την KZD, δεν μπορεί, συνεπώς, να γίνει άνευ ετέρου δεκτό ότι η απλή εκ των υστέρων προσφυγή σε μέτρα αστικού και ποινικού δικαίου θα συνιστούσε εξίσου πρόσφορο μέσο για την επίτευξη των επιδιωκόμενων στην υπό κρίση υπόθεση θεμιτών σκοπών[76].

115. Τρίτον, θα μπορούσε ακόμη να εξεταστεί το ενδεχόμενο τοποθετήσεως σε μεγάλο ύψος μόνον εκείνων των μετρητών κατανάλωσης ρεύματος οι οποίοι πράγματι υπέστησαν αλλοιώσεις. Ένας τέτοιος όμως τρόπος αντιμετώπισης θα συνεπαγόταν τις ίδιες αβεβαιότητες, όπως η προσφυγή στα βοηθήματα του αστικού ή ποινικού δικαίου σε περίπτωση παράνομων παρεμβάσεων στο δίκτυο προμήθειας ηλεκτρικής ενέργειας. Με την επιφύλαξη περαιτέρω έρευνας από την KZD, ούτε η δυνατότητα αυτή μπορεί, συνεπώς, να θεωρηθεί ως εξίσου πρόσφορο μέσο για την επίτευξη των επιδιωκόμενων θεμιτών σκοπών.

116. Στο παρόν στάδιο φαίνεται, συνεπώς, τουλάχιστον αμφίβολο κατά πόσον η CEB και η CRB θα μπορούσαν, με εύλογο οικονομικό κόστος, να προσφύγουν σε άλλα, εξίσου πρόσφορα μέσα με λιγότερο δυσμενείς συνέπειες για τον πληθυσμό των οικείων συνοικιών.

3. Οι κάτοικοι των οικείων συνοικιών δεν θίγονται υπέρμετρα

117. Εφόσον τα ληφθέντα μέτρα αποδειχθούν πρόσφορα και αναγκαία για την επίτευξη των επιδιωκόμενων θεμιτών σκοπών, απομένει ακόμη να εξακριβωθεί ότι δεν θίγουν υπέρμετρα τους κατοίκους των οικείων συνοικιών[77]. Πράγματι, από την αρχή της αναλογικότητας συνάγεται ότι μέτρα που θίγουν κατοχυρωμένο από το δίκαιο της Ένωσης δικαίωμα, ήτοι εν προκειμένω την απαγόρευση των δυσμενών διακρίσεων λόγω εθνοτικής καταγωγής, δεν πρέπει να επάγονται για τους ιδιώτες μειονεκτήματα δυσανάλογα προς τους επιδιωκόμενους σκοπούς[78]. Με άλλα λόγια πρέπει να εναρμονίζεται ο επιδιωκόμενος θεμιτός σκοπός, στο μέτρο του δυνατού, με τις απαιτήσεις της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως και να εξισορροπούνται τα διάφορα εμπλεκόμενα συμφέροντα[79].

76 — Ομοίως, αποφάσεις της 10ης Φεβρουαρίου 2009, C-110/05, Επιτροπή κατά Ιταλίας (Συλλογή 2009, σ. I-519, σκέψη 67), της 16ης Δεκεμβρίου 2010, C-137/09, Josemans (Συλλογή 2010, σ. I-13019, σκέψη 82), και της 24ης Μαρτίου 2011, C-400/08, Επιτροπή κατά Ισπανίας (Συλλογή 2011, σ. I-1915, σκέψη 124), με τις οποίες τονίζεται, υπό διάφορες περιστάσεις, ότι δεν είναι δυνατό να αποκλεισθεί η δυνατότητα των αρμόδιων εθνικών αρχών να λαμβάνουν μέτρα, η διαχείριση και ο έλεγχος της εφαρμογής των οποίων θα είναι ευχερής.

77 — Στο ίδιο πνεύμα, αναφορικά με την οδηγία 2000/78, απόφαση της 12ης Οκτωβρίου 2010, C-499/08, Andersen (Συλλογή 2010, σ. I-9343, σκέψεις 41 έως 48, ιδίως σκέψη 47), καθώς και οι προτάσεις μου επί της υποθέσεως αυτής (προπαρατεθείσες στην υποσημείωση 70, σημείο 67).

78 — Αποφάσεις της 11ης Ιουλίου 1989, 265/87, Schräder (Συλλογή 1989, σ. 2237, σκέψη 21), της 10ης Μαρτίου 2005, C-96/03 και C-97/03, Tempelmann και van Schaijk (Συλλογή 2005, σ. I-1895, σκέψη 47), και της 9ης Μαρτίου 2010, C-379/08 και C-380/08, ERG κ.λπ. (Συλλογή 2010, σ. I-2007, σκέψη 86).

79 — Βλ., συναφώς, τις προτάσεις μου στην υπόθεση Andersen (προπαρατεθείσες στην υποσημείωση 70, σημείο 68).

118. Στο πλαίσιο αυτό πρέπει, κατ' αρχάς, να ληφθεί υπόψη ότι η τοποθέτηση των μετρητών κατανάλωσης ρεύματος σε ύψος 7 μέτρων είναι ένα συγκριτικά δραστικό μέτρο που θίγει γενικά («συλλογικά» [80]) όλους τους κατοίκους των εν λόγω δύο συνοικιών, ακόμη και αν αυτοί δεν ευθύνονται για καμία παράνομη παρέμβαση στο δίκτυο προμήθειας ηλεκτρικής ενέργειας και δεν έχουν πληθώρα απλήρωτων λογαριασμών. Με τον τρόπο αυτό μπορεί να δημιουργηθεί η εντύπωση ότι όλοι ή, σε κάθε περίπτωση, πολλοί κάτοικοι των οικείων συνοικιών εμπλέκονται, όσον αφορά τον εφοδιασμό τους με ηλεκτρική ενέργεια, σε απάτες, αλλοιώσεις στοιχείων ή λοιπές παρανομίες, πράγμα που μπορεί, τελικώς, να διευκολύνει τον στιγματισμό του πληθυσμού των εν λόγω περιοχών [81].

119. Πέραν αυτού, και ανεξαρτήτως του ενδεχόμενου στιγματισμού του τοπικού πληθυσμού, πρέπει να υπομνησθεί ότι ο νομοθέτης της Ένωσης, στις οδηγίες 2006/32 και 2009/72, ρητώς τονίζει το συμφέρον των καταναλωτών να ενημερώνονται τακτικά σχετικά με την ατομική τους κατανάλωση ηλεκτρικής ενέργειας. Οι καταναλωτές θα πρέπει ιδίως να ενθαρρύνονται ενεργά να ελέγχουν τακτικά τους μετρητές τους [82]. Είναι αντίθετο προς αυτόν τον επιτασσόμενο από το δίκαιο της Ένωσης σκοπό να εφοδιάζονται μεν τα νοικοκυριά με μετρητές κατανάλωσης ρεύματος, αυτοί όμως να τοποθετούνται σε ύψος 7 μέτρων που δεν παρέχει δυνατότητα οπτικού ελέγχου.

120. Ομολογουμένως, η CEB και η CRB προσφέρονται να παρέχουν στους καταναλωτές των οικείων περιοχών τη δυνατότητα οπτικού ελέγχου, κατόπιν ατομικού αιτήματος, μέσω ανυψωτικής εξέδρας χωρίς χρέωση. Είναι όμως αμφίβολο αν με αυτή τη συγκριτικά δαπανηρή και δυσκίνητη διαδικασία μπορεί να εκπληρωθεί ο προαναφερθείς σκοπός του δικαίου της Ένωσης, το να ενθαρρύνονται δηλαδή οι καταναλωτές να ελέγχουν *τακτικά* [83] τους μετρητές τους [84]. Και τούτο διότι δεν μπορεί εύλογα να γίνει λόγος συχνότερα από μία ή δύο φορές ετησίως για επέμβαση ειδικού οχήματος με ανυψωτική εξέδρα, πριν από κάθε χρήση του οποίου πρέπει να υποβάλλεται ειδικό αίτημα.

121. Η KZD θα πρέπει όμως να εξετάσει κατά πόσον η προσφορά της CEB και της CRB να θέτουν στη διάθεση των καταναλωτών που το επιθυμούν, στην εκάστοτε κατοικία τους, συσκευή ελέγχου του μετρητή κατανάλωσης με την καταβολή τέλους [85] μπορεί να αποτελέσει πρόσφορο αντιστάθμισμα για την έλλειψη δυνατότητας προσβάσεως στους κανονικούς μετρητές κατανάλωσης ρεύματος των εν λόγω καταναλωτών που έχουν τοποθετηθεί σε ύψος 7 μέτρων. Στο πλαίσιο αυτό, θα πρέπει ιδιαιτέρως να ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι η υποχρέωση καταβολής τέλους για τη συσκευή ελέγχου του μετρητή κατανάλωσης θα μπορούσε να αποτρέψει μερικούς καταναλωτές από την εγκατάσταση της συσκευής αυτής.

122. Το δίκαιο της Ένωσης δεν υποχρεώνει, βέβαια, τα κράτη μέλη να θέτουν στη διάθεση κάθε καταναλωτή μετρητή κατανάλωσης ρεύματος χωρίς χρέωση (βλ., ιδίως, το άρθρο 13, παράγραφος 1, πρώτο εδάφιο, της οδηγίας 2006/32). Ιδίως όμως σε μια περιοχή εφοδιασμού με ηλεκτρική ενέργεια στην οποία κατά το παρελθόν διαπιστώθηκαν συχνά απάτες και αλλοιώσεις στοιχείων σχετικά με την προμήθεια ηλεκτρικής ενέργειας υφίσταται ιδιαίτερο συμφέρον των καταναλωτών να μπορούν να ελέγχουν τακτικά και να παρακολουθούν την ατομική τους κατανάλωση ηλεκτρικής ενέργειας.

123. Τελικώς εναπόκειται στην KZD να σταθμίσει με προσοχή, λαμβάνοντας υπόψη όλες τις συνθήκες της υπό κρίση περιπτώσεως, αφενός, κατά πόσον υφίσταται κίνδυνος στιγματισμού εθνοτικής ομάδας στις δύο εν λόγω συνοικίες και, αφετέρου, κατά πόσον λαμβάνονται δεόντως υπόψη τα συμφέροντα των οικείων καταναλωτών ηλεκτρικής ενέργειας.

80 — Βλ. προδικαστικό ερώτημα υπ' αριθ. 6.3, στοιχείο α'.

81 — Στο ίδιο πνεύμα βρίσκονται και οι απόψεις που εκφράζει η KZD στο προδικαστικό της ερώτημα υπ' αριθ. 6.4, στοιχείο ε'.

82 — Εικοστή ένατη αιτιολογική σκέψη της οδηγίας 2006/32, τελευταίο εδάφιο.

83 — Άρθρο 3, παράγραφος 7, σε συνδυασμό με το παράρτημα I, παράγραφος 1, στοιχείο θ', της οδηγίας 2009/72 καθώς και εικοστή ένατη αιτιολογική σκέψη της οδηγίας 2006/32, τελευταίο εδάφιο.

84 — Οι αμφιβολίες αυτές εκφράζονται και στο προδικαστικό ερώτημα υπ' αριθ. 6.3, στοιχείο γ', της KZD.

85 — Προδικαστικό ερώτημα υπ' αριθ. 6.3, στοιχείο δ'.

3. Ενδιάμεσο συμπέρασμα

124. Συνοψίζοντας, ένα μέτρο όπως το επίδικο στην υπό κρίση περίπτωση μπορεί να είναι δικαιολογημένο εφόσον εξυπηρετεί την αποτροπή απάτης και καταστρατηγήσεων και συμβάλλει στη διασφάλιση της ποιότητας του εφοδιασμού με ηλεκτρική ενέργεια προς το συμφέρον όλων των καταναλωτών, με την προϋπόθεση ότι

— δεν μπορούν να ληφθούν, με οικονομικώς εύλογο κόστος, άλλα, εξίσου πρόσφορα μέτρα για την επίτευξη των σκοπών αυτών, με λιγότερο δυσμενείς συνέπειες για τον πληθυσμό των οικείων συνοικιών και

— το ληφθέν μέτρο δεν θίγει υπέρμετρα τους κατοίκους των οικείων συνοικιών, λαμβανομένων δεόντως υπόψη του κινδύνου στιγματισμού εθνοτικής ομάδας καθώς και του συμφέροντος των καταναλωτών να παρακολουθούν, με τακτικό οπτικό έλεγχο των μετρητών κατανάλωσης ρεύματος που διαθέτουν, την ατομική τους κατανάλωση ηλεκτρικής ενέργειας.

VI – Πρόταση

125. Κατόπιν των ανωτέρω, προτείνω στο Δικαστήριο να απαντήσει στα ερωτήματα της Komisia za zashtita ot diskriminatsia (KZD) ως ακολούθως:

1) Περιπτώσεις όπως αυτή της διαφοράς της κύριας δίκης εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 2000/43.

2) Η ύπαρξη άμεσης ή έμμεσης δυσμενούς διακρίσεως κατά την έννοια του άρθρου 2, παράγραφος 2, της οδηγίας 2000/43 δεν προϋποθέτει να θίγονται δικαιώματα ή συμφέροντα που έχουν κατοχυρωθεί με νόμο. Αντιθέτως, αρκεί οποιαδήποτε συμπεριφορά η οποία συνιστά λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση ενός προσώπου έναντι άλλου λόγω της φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής του, ή η οποία μπορεί να θέσει πρόσωπα συγκεκριμένης φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής σε μειονεκτική θέση σε σχέση με άλλα πρόσωπα.

3) Δεν είναι σύμφωνες προς την οδηγία 2000/43 εθνικές διατάξεις που εξαρτούν την ύπαρξη δυσμενούς διακρίσεως από την προσβολή δικαιωμάτων ή συμφερόντων που έχουν κατοχυρωθεί με νόμο. Ο εθνικός δικαστής οφείλει, συναφώς, να προβεί σε σύμφωνη προς το δίκαιο της Ένωσης ερμηνεία του εθνικού δικαίου και, σε περίπτωση που αυτή δεν είναι δυνατή, δεν πρέπει να εφαρμόζει τις εθνικές διατάξεις που είναι αντίθετες προς την απορρέουσα από τα θεμελιώδη δικαιώματα απαγόρευση των διακρίσεων.

4) Για την αντιστροφή του βάρους αποδείξεως κατά το άρθρο 8, παράγραφος 1, της οδηγίας 2000/43, αρκεί τα πρόσωπα που πιστεύουν ότι θίγονται λόγω της μη εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως να αποδείξουν πραγματικά περιστατικά από τα οποία πιθανολογείται δυσμενής διάκριση.

5) Εφόσον υπό κανονικές συνθήκες διατίθενται στους καταναλωτές χωρίς χρέωση μετρητές κατανάλωσης ρεύματος που τοποθετούνται εντός ή στην πρόσοψη κτιρίων κατά τρόπο ώστε να παρέχεται η δυνατότητα οπτικού ελέγχου, ενώ, αντιθέτως, αυτοί οι μετρητές κατανάλωσης ρεύματος σε περιοχές, στις οποίες κατοικούν κατά κύριο λόγο μέλη της πληθυσμιακής ομάδας των Ρομά, τοποθετούνται σε στύλους ηλεκτρικού ρεύματος σε μη προσβάσιμο ύψος 7 μέτρων, πιθανολογείται έμμεση διάκριση λόγω εθνοτικής καταγωγής, κατά την έννοια του άρθρου 2, παράγραφος 2, στοιχείο β', σε συνδυασμό με το άρθρο 8, παράγραφος 1, της οδηγίας 2000/43.

6) Ένα τέτοιο μέτρο μπορεί να είναι δικαιολογημένο εφόσον εξυπηρετεί την αποτροπή απάτης και καταστρατηγήσεων και συμβάλλει στη διασφάλιση της ποιότητας του εφοδιασμού με ηλεκτρική ενέργεια προς το συμφέρον όλων των καταναλωτών, με την προϋπόθεση ότι

   1) δεν μπορούν να ληφθούν, με οικονομικώς εύλογο κόστος, άλλα, εξίσου πρόσφορα για την επίτευξη των σκοπών αυτών μέτρα, με λιγότερο δυσμενείς συνέπειες για τον πληθυσμό των οικείων συνοικιών, και

   2) το ληφθέν μέτρο δεν θίγει υπέρμετρα τους κατοίκους των οικείων συνοικιών, λαμβανομένων δεόντως υπόψη του κινδύνου στιγματισμού εθνοτικής ομάδας καθώς και του συμφέροντος των καταναλωτών να παρακολουθούν, με τακτικό οπτικό έλεγχο των μετρητών κατανάλωσης ρεύματος που διαθέτουν, την ατομική τους κατανάλωση ηλεκτρικής ενέργειας.